

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Jana Pejsarová

**2008: Trpaslík stále žije. Fenomén zahradního
trpaslíka ve světle kulturologických souvislostí**

**2008: Dwarves are Still Alive. Fenomenon of
a Garden Dwarf in the Light of Culturological
Context**

**DIPLOMOVÁ PRÁCE
Praha 2008**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA TEORIE KULTURY
Magisterské studium prezenční 2003–2008

Jana Pejsarová

2008: Trpaslík stále žije. Fenomén zahradního trpaslíka ve světle kulturologických souvislostí

2008: Dwarves are Still Alive. Fenomenon of a Garden Dwarf in the Light of Culturological Context

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.
Oponent diplomové práce:
Datum obhajoby:
Výsledek obhajoby:

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2008

Prohlašuji,
že tuto předloženou diplomovou práci jsem vypracovala zcela
samostatně a uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použila.

V Praze dne 15. 12. 2007

Jana Pejsarová

OBSAH

1. ÚVOD.....	6
1.1 Systematický přístup ke studiu zahradního trpaslíka.....	6
2. TRPASILÍK JAKO PŘEDMĚT VĚDECKÉHO ZÁJMU.....	9
2.1 Předmět, název a metoda vědy o trpaslících.....	9
2.2 Vymezení pojmu trpaslík.....	10
2.3 Etymologie.....	11
2.4 Charakteristiky trpaslíků odvozené z jejich jmen...13	
2.5 Původ trpaslíků a jejich povaha.....13	
2.6 Původ zahradního trpaslíka. Jeho vztah k permoníkům.....14	
2.7 Dosavadní poznatky trpaslíkologie. Zásadní díla a počiny.....16	
2.7.1 2004: Rok trpaslíka.....19	
2.7.2 Recesistická hnutí spojená a trpaslíky.....21	
2.8 Závěr kapitoly 2.....22	
3. TRPASILÍK JAKO ARTEFAKT.....	24
3.1 Historie výroby zahradních trpaslíků v Česku a ve světě.....24	
3.1.1 Historie výroby keramiky v Ústí nad Labem.....26	
3.1.1.1 Národní správa.....29	
3.1.1.1.1 Jaroslav Doubravský.....30	
3.1.2 Významná data v životě zahradních trpaslíků...32	
3.1.3 Výroba zahradních trpaslíků v ČR po roce 1989.....32	
3.2 Trpaslík jako umělecké dílo.....36	
3.2.1 Jak se má trpaslík ke kýči.....36	
3.2.2 Trpaslík v umění.....39	

3.2.3 Umělecký kánon zahradního trpaslíka.....	41
3.3 Závěr kapitoly 3.....	42

4. ZAHRADNÍ TRPASLÍK A JEHO VZTAH K DOMÁCÍM BŮŽKŮM.....43

4.1 Vnímání posvátné a profánní úrovně skutečnosti u tradičních společností.....	44
---	-----------

4.2 Indoevropské tradiční rodinné kultury: kult předků a kult domácího ohně.....	45
---	-----------

4.3 Domácí božstva ve světové mytologii a náboženství.....	47
---	-----------

4.3.1 Čína.....	47
-----------------	----

4.3.2 Japonsko.....	49
---------------------	----

4.3.3 Indie.....	49
------------------	----

4.3.4 Egypt.....	49
------------------	----

4.3.5 Blízký východ.....	50
--------------------------	----

4.3.6 Řecko.....	50
------------------	----

4.3.7 Řím.....	50
----------------	----

4.3.8 Irsko.....	52
------------------	----

4.3.9 Slovanská Evropa.....	52
-----------------------------	----

4.3.9.1 Rusové.....	52
---------------------	----

4.3.9.2 Ukrajinci (Halič).....	54
--------------------------------	----

4.3.9.3 Bojkové (Halič).....	54
------------------------------	----

4.3.9.4 Huculové (Halič).....	55
-------------------------------	----

4.3.9.5 Poláci.....	55
---------------------	----

4.3.9.6 Slovinci.....	56
-----------------------	----

4.3.9.7 Bulhaři.....	56
----------------------	----

4.3.9.8 Bělorusové.....	57
-------------------------	----

4.3.9.9 Lužičtí Srbové.....	57
-----------------------------	----

4.3.9.10 Obyvatelé českých zemí.....	57
--------------------------------------	----

4.3.9.10.1 Nejstarší zmínky o skřítkovi a spol.	58
--	----

4.3.9.10.2 Skřítek v českém a moravském lidovém podání.....	61
4.3.9.10.3 Zmínky o bytostech podobných trpaslíkům v <i>Českém lidu</i>	66
4.3.9.10.4 Další bytosti české démonologie popsané v časopise <i>Český lid</i>	67
4.3.9.10.5 Studium českých lidových pověr v práci Otakara Nahodila a Antonína Robka.....	69
4.4 Závěr kapitoly 4.....	73
5. TRPASLÍK A PSYCHOLOGIE.....	74
5.1 Trpaslík z hlediska psychoanalýzy.....	74
5.1.1 Výklad dle Bruna Bettelheima.....	74
5.1.1.1 Interpretace pohádky Sněhurka a sedm trpaslíků.....	77
5.1.2 Analýza osobnosti trpaslíka od Michala Nondka.....	80
5.2 Závěr kapitoly 5.....	82
6. VLASTNÍ POZOROVÁNÍ.....	83
6.1 Tiskařský šotek – trpaslík.....	83
7. ZÁVĚR.....	85
POUŽITÁ LITERATURA.....	89
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA – Seznam vyobrazení.....	93
RESUMÉ.....	94
EVIDENČNÍ LIST KNIHOVNY.....	96

1. ÚVOD

Cílem této práce je zpracovat kulturologickou studii na téma fenomén zahradního trpaslíka.

Předmětem studia kulturologie je kultura jakožto systém artefaktů¹, sociokulturních regulativů² a idejí, který je sdílený a předávaný členy určité společnosti. Kultura je zde přitom zkoumána ve třech rovinách: za prvé z hlediska celého rodu *Homo coby* univerzální technologie lidstva odlišující člověka od zvířat; za druhé na úrovni konkrétních forem sociokulturních systémů tak, jak se projevují v čase a prostoru; a za třetí na úrovni jednotlivce, tedy jako něco, co ovlivňuje chování a prožívání člověka.

Kulturologie tedy aspiruje na to být komplexní vědou provádějící integraci poznatků získaných studiem kultury na výše uvedených strukturálních úrovních a napomáhající vzniku kvalitativně nového pohledu na sociokulturní realitu.

Mezi kulturologické disciplíny patří v první rovině filosofie člověka a kultury a biokulturologie; ve druhé rovině sociokulturní antropologie, sociologie kultury, kulturní ekologie a dějiny kultury; a v rovině třetí psychologie kultury (SOUKUP, 2000:195–197).

1.1 Systematický přístup ke studiu zahradního trpaslíka

Zahradní trpaslík je artefaktem čili je součástí kultury. Fenomén umístování zahradních trpaslíků poblíž či přímo uvnitř lidských obydlí je obyčejem variujícím od kultury ke kultuře, tedy patří do třídy sociokulturních regulativů, a ztvárnění trpasličích bytostí, jakýchsi předobrazů zahradního trpaslíka, v mytologii a jiných útvarech lidové slovesnosti lze zařadit do systému idejí.

¹ Artefakt = jakýkoli materiální předmět zhotovený nebo modifikovaný lidskou činností v souladu s normami určité kultury (Sociální a kulturní antropologie, 2000:94).

² Sociokulturní regulativ = uznávaný soubor předpisů, norem, hodnot, pravidel a vzorů chování, který je sdílen členy určitého společenství – obyčeje, mravy, zákony a tabu (Sociální a kulturní antropologie, 2000:102).

Jak studovat zahradního trpaslíka ve třech rovinách náhledu na kulturu?

Přistoupíme-li ke studiu zahradního trpaslíka z hlediska **kultury jako specifického atributu lidské existence**, tak tento artefakt musíme spojovat se schopností tvořit, přetvářet svět kolem nás a promítat do něj své představy. A právě tato schopnost je jednou z charakteristik specificky lidského způsobu života vznikajícího v průběhu antropogeneze – procesu vzniku a vývoje moderního člověka –, tedy v době před asi dvěma miliony let. Tvorbu nástrojů ovládal již *Homo habilis* (oldovanská kultura³). „*Výroba prvních industrií představuje kvalitativní zlom ve vývoji našich předků a je skutečným mezníkem ve způsobu adaptace hominidů k vnějšmu prostředí. Právě díky artefaktům se člověk začal vyčleňovat z přírody a zásadním způsobem překročil protokulturní práh, který nás odlišuje od ostatních subhumánních živočichů*“ (SOUKUP, 2004:184; srov. též ORTOVÁ, 1997:5–83).

Tvorba artefaktů je projevem imaginace a kreativity, odrazem důležité role emocí v lidském životě. Tvůrčí činnost člověka zahrnuje také jako jednu z podstatných částí přetváření prostředí, v němž žijeme, tedy našeho domova, tak, abychom mu rozuměli a uměli se v něm orientovat, aby bylo naplněno významem. Během antropogeneze složitý vývoj „*umožnil naši adaptaci specifickou cestou, spočívající nejen v přizpůsobení daným podmínkám, ale zejména v jejich přetváření do podoby prostředí, odpovídajícího představě domova, to jest místa, které je člověk schopen přijmout jako prostor k obývání*“ (ibid.:38).

³ Pro oldovanskou kulturu je typická výroba kamenných nástrojů – od primitivních tzv. valounových sekáčů až k opracovaným pěstním klínům.

Zabydlování zahradních trpaslíků v domovech lidí je jedním z projevů této prastaré a hluboké lidské potřeby a schopnosti naplňovat svůj domov, své místo k žití, smyslem.

Na úrovni konkrétních sociokulturních systémů přistupuji ke studiu fenoménu zahradního trpaslíka jednak skrze dějiny kultury, potažmo dějiny umění, za druhé prostřednictvím antropologie (zahrnuje např. poznatky věd jako etnografie, náboženství, mytologie) – sleduji kulty domácích bůžků, jak se objevují ve světové mytologii i v české lidové tradici, přičemž zahradního trpaslíka považuji za jakéhosi svérázného pokračovatele těchto kultů.

Roviny vztahu jednotlivce a kultury se dotýká kapitola věnovaná interpretaci trpaslíka z hlediska klasické psychoanalýzy a jeho využití k terapeutickým účelům.

2. TRPASLÍK JAKO PŘEDMĚT VĚDECKÉHO ZÁJMU

2.1 Předmět, název a metoda vědy o trpaslících

Předmětem vědy o trpaslících je trpaslík zahradní, případně klasický pohádkový trpaslík alpský, či ještě skřítkci, hospodářčkové, diblíci atp., severští trollové atp., tedy bytosti, které se objevují v mýtech či v jiných útvarech lidové slovesnosti.

S názvem vědy o trpaslících je to poněkud komplikované. Část odborníků navrhuje pro tuto vědu název **nanologie** (z lat. *nanus* – malý). Tento termín je už však zaužíván pro studium lidí s nápadně malým vzrůstem těla. Basilejský novinář a trpaslíkolog Hanns-U. Christen už v roce 1965 proto navrhl pojem **hortonanologie** – věda o malých bytostech zahradních. Tento návrh se však neujal.

Václav Cílek obohatil toto hledání o termín **radostná věda o trpaslících**. Jeho oponenti mu však vyčítají jistou nepraktičnost například při odvozování označení odborníka zabývajícího se touto vědou.

Další pokusy o vytvoření důstojného a příznačného názvu této disciplíny se soustředily na samotný pojem trpaslík (v něm. *der Zwerg*) a z toho byla odvozena Zwergologie, a odtud pak plyne počestěná **cverkologie**, kterou propaguje Helena Haškovcová, autorka jedné z prvních vědeckých studií o trpaslících *Můj král trpaslíků*. Jednoduchý český pojem trpaslíkologie Heleně Haškovcové připadá „méně libozvučný a lehce devalvující. Navozuje totiž bádání o čemsi nepodstatném, malém a legračním. Naopak cizí výraz cverkologie vzbuzuje respekt, navozuje libé pocity tajemství a je noblesní“ (HAŠKOVCOVÁ, 2006:25).

Já se přikláním k jasnému českému pojmu **trpaslíkologie** a také ho ve své práci používám.

Dle Heleny Haškovcové je základní metodou trpaslíkologického výzkumu přímé pozorování, dále také fantazijní a snové konstrukty.

Dále je zde nezbytné vytrvale zdůrazňovat „*veselost trpaslíků a lidí, kteří se jimi zabývají a hrají si s nimi i s reáliemi o nich*“ (ibid.:25). Také předpokládá, že každý cverkolog bude ve svém oboru provádět řádnou osvětu a bude pilně publikovat. Cverkologa definuje takto: „*Cverkologem se pak označuje každý člověk, který chce upřímně a poctivě přispět k osvětlení existence a života trpaslíků, a to bez ohledu na svou základní profesi ... Člověk, který se věnuje cverkologii, musí také splňovat určitá osobnostní kritéria. Především musí mít trpaslíky rád a dále se za ně nesmí stydět. Musí mít tedy dostatek odvahy, aby se ke své lásce mohl kdykoliv přiznat a také aby ji mohl pádnými a srozumitelnými argumenty podpořit. Zda má zahrádku či nikoliv, to není podstatné, ale vlastnictví alespoň jednoho trpaslíka se bezpodmínečně předpokládá*“ (ibid.:25).

2.2 Vymezení pojmu trpaslík

Výskyt trpaslíka v českých i světových encyklopediích je podle mých zkušeností ne zcela dostatečný.

V *Ottově slovníku naučném*, *Masarykově slovníku naučném* i *Komenského slovníku naučném* se heslo *trpaslík* nenachází. *Encyklopedie Diderot* a *Universum* znají pouze *trpaslictví*, tedy růstovou poruchu u lidí.

Webster's New World Encyclopedia neuvádí pojem *dwarf* (trpaslík) vůbec, *The World Book Encyclopedia* zná *dwarfism*, výše uvedené *trpaslictví*, zato v ní nalezneme heslo *gnome* (trpaslík, skřítek) a definuje jej jako bytost podobnou trpaslíkovi objevující se v evropském folkloru, která je malá, pokřivená postava a má dlouhé vousy. Žije pod zemí, střeží poklady a drahé kameny, je spojena s doly a hornictvím.

Encyclopaedia Britannica uvádí, že *dwarf* je pohádková bytost obývající podzemí hor či dolů. Pojem *gnome* sice zná, ale nikoli ve významu bytosti podobné trpaslíkovi.

Heslo *zahradní trpaslík* jsem ovšem nenalezla nikde.

Lépe je na tom *Wikipedie*, kde je trpaslík označením pro humanoida se znatelně menší výškou, než je běžná fyziologická výška člověka v dospělosti.

Dále jsou tu ještě rozlišeny čtyři druhy použití tohoto výrazu:

za prvé jde o **malou pohádkovou bytost** často se zabývající hornictvím, zvanou rovněž permoník (z něm. *Bergmann*), odvozenou z mytologického malého horníka;

za druhé je to **zahradní ozdoba** volně ztvárněná podle vzoru permoníka s náradím a červenou čepičkou;

za třetí je trpaslík spojován s **člověkem extrémně malého vzrůstu**, což je způsobeno poruchou růstu;

a za čtvrté jsou připomenuty **bytosti vyskytující se ve fantasy literatuře**.

2.3 Etymologie

Problematika etymologického původu slov označujících malé bytosti, trpaslíky, v různých světových jazycích je velmi složitá, už jen kvůli nesmírnému množství odlišných druhů těchto stvoření. Uvedu tedy jen několik základních názvů.

České slovo *trpaslík* má původ ve staročeském *třpaslek*. Je snad odvozeno od „tri pesti“, a odznačuje tedy bytost ne větší než tři pěsti (REJZEK, 2001), případně prsty (HAŠKOVCOVÁ, 2006:55).

Z řeckého *nannos* – malý, a latinského *nanus* – malý, vychází francouzské *le nain* – trpaslík.

U německého *der Zwerg* – trpaslík, musíme jít k severskému *dvergr* a staroanglickému *dveorg*. Tyto výrazy původně označovaly

všechny příslušníky nižší mytologie, a to velmi různorodého charakteru. V německé středověké literatuře znamená *der Zwerg* lesní či polní duch, často toto označení ale provází adjektivum malý, což naznačuje, že samo o sobě nenese žádné vyjádření výšky (respektive malosti).

Jaký charakter bytosti tedy slovo *der Zwerg* z etymologického hlediska obsahuje? Jdeme-li až k indoevropským kořenům, narazíme na výrazy *dhuer* – klamat, škodit, indoíránský kořen je *dhraugh* – klamat, a *dhwar* – křivit, ohýbat se. Vzhledem k tomu, že v indoíránské obraznosti je rovné spojováno s pravdou a křivé se lží, můžeme z toho vyvodit, že trpaslík je někdo, kdo je předurčen stát se podvodníkem, oklamávat, škodit. U trpaslíků v severské i francouzské mytologii lze skutečně vysledovat rysy jisté zlomyslnosti (LECOUTEUX, 1998:72–75).

Na tomto místě se mi vybavuje spojitost s šamany, kteří jsou v antropologické literatuře často popisováni jako lidé nějak postižení, pokřivení, výluční, za jistých okolností nadaní zvláštními schopnostmi. Kromě toho si nemohu nevzpomenout na řeckého boha Héfaista, jenž je také pokřivený, kulhavý, ale zároveň výtečný řemeslník – kovář.

Dalším, velmi zajímavým vodítkem k výkladu slova trpaslík je text ze sbírky severské mytologie *Edda*. Ve *Vědmině písni (Völuspá)* se popisuje stvoření světa:

„Bohové vzali Ymirovu lebku a stvořili z ní nebe, které umístili nad zem, na čtyřech rozích. Každý z nich podpíral jeden trpaslík. Ti se jmenovali Austri (Východ), Vestri (Západ), Nordri (Sever) a Sudri (Jih)“ (ibid.:78).

Claude Lecouteux dále vysvětluje, že *dvergr* (trpaslík) znamená také jistý druh střešního trámu v domě starých Seveřanů. Nacházíme zde tedy obraz světa podpíraného trpaslíky.

2.4 Charakteristiky trpaslíků odvozené z jejich jmen

Jak již bylo výše řečeno, problematika etymologického původu slov je velmi složitá. Co se týče vlastních jmen trpaslíků v severské mytologii, vyskytuje se jich tam opravdu mnoho. Přes šest desítek. A pokud uznáme, že jméno odráží povahu svého nositele, lze trpaslíky podle jmen rozdělit do několika skupin. Jedna skupina jmen vystihuje fyzický vzhled, např. Pokroucený, Slepý, Houževnatý. Významné množství jmen popisuje trpaslíky jako ovládající nějaké řemeslo, např. Truhlář, Hřebíkář. Další skupina charakterizuje trpaslíky jako škodlivé bytosti, např. Podvodník, Nepřítel, Škúdce. Podstatná část jmen odkazuje k někomu, kdo ovládá kouzla, např. Čaroděj, Kouzelník. A dále jsou trpaslíci spojeni se záhrobím, např. Zesnulý, Nebožtík, Ten, kdo vstupuje do hrobu. Řada jmen se však vymyká této klasifikaci (LECOUTEUX, 1998:80–81).

2.5 Původ trpaslíků a jejich povaha

Claude Lecouteux ve své práci *Trpaslíci a elfové středověku* uvádí několik verzí, na které narazil při studiu mytologické a středověké literatury. U většiny těch středověkých je však zřejmé, že jde pouze o pozdnější snahu nějak systemizovat svět bájných bytostí a jejich vzájemné vztahy.

Podle severské mytologické sbírky Edda se trpaslíci sami zrodili z mrtvého těla prvotního obra Ymira, z něhož vznikl svět. Nejprve byli jakýmsi larvami v jeho těle a poté z nich bohové učinili antropomorfní bytosti obdařené rozumem, které žijí v zemi a kamení. „*Tím vychází najevo zemní charakter trpaslíků a jejich zřejmé spojení se smrtí*“ (LECOUTEUX, 1998:78).

Obecně lze říci, že trpaslíci se vyznačují velkými vědomostmi, zejména v oblasti drahých kovů a magie, vynikají zručností – umějí

vyrobit nádherné a účinné zbraně či kouzelné předměty. Osvědčují se jako strážci pokladů. Jsou spjati se zemí a v některých mýtech také s vodou. K jejich vědění patří i znalost tajemství smrti či věštické schopnosti.

K velikosti trpaslíků je nutné podotknout, že v mytologii většinou nejsou spojováni s malým vzrůstem, a dokonce nezřídka svou velikost mění, a to od rozměrů obrů k trpaslíkům – tedy malým bytostem – a opačně. Takže hranice mezi trpaslíkem a obrem v severské mytologii je nevýrazná.

2.6 Původ zahradního trpaslíka. Jeho vztah k permoníkům

Předobrazem zahradních trpaslíků jsou pravděpodobně permoníci, důlní skřítki ochraňující horníky. Jak píšou Otakar Nahodil a Antonín Robek ve své práci *České lidové pověry: „Mezi nejstarší profesionální pověry patří pověry hornické. Hornictví v českých zemích patří mezi nejstarší zaměstnání. Horníci věřili v důlní duchy, v duchy dobré i zlé, kteří jim byli personifikací nedokonale poznanych sil přírodních a společenských. Tak horníci znali perkmona, permona, permoníka – z něm. Bergmann – horního ducha, pusteckého, světýlka. Tito duchové se různě projevovali. Tak na příklad pohyb spodních vrstev půdy v dole nebo různé zvuky si horníci často vysvětlovali jako projevy horního pána či horního ducha“* (NAHODIL; ROBEK, 1959:162).

Horníci permoníkům obětovali kousky jídla a také věřili, že důlní duchové mají svého krále.

Bohuslav Balbín⁴ podává ve svém díle *Krásy a bohatství české země* (I. kniha, XVI. kapitola) o permonících následující zprávu: „... A jako drží ochrannou ruku nad doly svatí a svěťice, tak zase podzemní temné hlubiny hlídají a ovládají skřítkové. ... Velmi často se

⁴ Bohuslav Balbín (1621–1688), jezuita, český literát, historik, zeměpisec a pedagog.

ukazují havířům. Jsou to tříloketní stařečkové s vousy až po břicho, někdy v havířském oblečení se svítilnou, kladivy a ostatní výzbrojí. Když se neposmíváš, když nemáš v úmyslu chovat se zle, nic nedělají, ale na některých místech řádí a tváří se velmi ošklivě, jak poznamenal Jiří Agricola⁵. V Kutné Hoře je velmi často viděli běhat do štol a zase z nich vybíhat, a to ve velikém množství. Jeden starý rukopis udává dokonce léta, kdy za nepřítomnosti havířů – hrozilo tenkrát velké neštěstí – slyšeli lidé, jak tito permoníci škrabou, kopají, tlučou a vůbec konají havířské práce. Někdy skřítkové po vzoru havířů opracovávají kladivem železo na kovádlině. Ve stejných dutinách pak lze slyšet nepatrné, ale velmi časté údery, jako by najednou kovali tři, čtyři kováři – lidé jim říkají kováříčkové –, ale tento jev není typický jen pro doly. V Míkovcích u Prahy, kam jsem dorazil s početným průvodem na nocleh, sám jsem v blízké stěně uslyšel takové zvuky. I přiložil jsem tam palce a požehnal to místo křížem, přesto však práce pokračovala. Potom byl klid a ticho, údery se však ozvaly znovu. To vzbuzuje u mnohých lidí údiv a kdekdo se ptá, jaký je to vlastně zjev. Někteří lidé s oblibou vykládají, že jsou to červi, kteří hlodají dřevo nebo starý kámen, ale kdo je kdy chytil? Pokud jsem se sám ptal na tu známou a běžnou věc, dostal jsem odpověď, že jde o tajemství přírody. Lidé ovšem myslí, že jsou to skřítkové“ (BALBÍN, 1986:93).

Podobně líčí permoníky i cisterciák z plaského kláštera Mauritius Vogt ve svém spise *Bohemia et Moravia subterranea* z 18. století. Podrobně to zachytil Jiří Wolf ve svém článku *Démoničtí skřítkci v rukopise P. Mauritia Vogta O. Cist.: „Bohemia et Moravia subterranea“ publikovaném ve sborníku Trpaslík v evropské kultuře*, jenž vyšel u příležitosti cverkologické konference konané v Ústí nad

⁵ Jiří Agricola (1494–1555), lékař a filosof, autor *Dvanácti knih o hornictví*.

Labem v červnu roku 2004 (WOLF, 2005). Vogt se také snaží klasifikovat skřítky podle vlastností a míst, která obývají.

Vzezření permoníků, tedy malých vousatých mužíčků v havířské výstroji – špičatá čepice (bývala naplněna slámou a sloužila horníkům jako přilba), dlouhá zástěra, kamaše, lucernička –, je předobrazem dnešní podoby „klasických“ zahradních trpaslíků (viz kapitola Umělecký kánonu zahradního trpaslíka).

Helena Haškovcová také dává do spojitosti trpaslíky zahradní a permoníky: *„Lidé měli s trpaslíky dobrou zkušenost a věřili, že jejich blízká přítomnost ochrání je i jejich domovy. Obrazně řečeno, vynesli permoníky na světlo boží a začali je dávat do svých malých zahrádek a poté i do svých příbytků“* (HAŠKOVCOVÁ, 2006:42).

2.7 Dosavadní poznatky trpaslíkologie. Zásadní díla a počiny

Za nejzásadnější dílo tohoto oboru považují práci **Clauda Lecouteuxe** *Trpaslíci a elfové středověku*. Vyšla ve Francii roku 1988, u nás v překladu Barbory Chvojkové u roce 1998. Lecouteux je také autorem dřívější studie *Přízraky a strašidla středověku* (česky 1997). Autor se vydává na nelehkou, avšak badatelsky vzrušující cestu za původem trpaslíků. Využívá k tomu jednak etymologii, ale hlavně mytologii a středověkou literaturu. Zajímá ho oblast románská, keltská a germánská. Jde o skutečně vědeckou práci s mnoha odkazy na prameny, v níž se tomuto francouzskému badateli podařilo poodhalit samotnou podstatu trpaslictví. Další cverkologická díla hojně čerpají právě z Lecouteuxovy studie.

Jinou významnou knihou v oboru je *Zipfel auf!*, sborník editovaný **Fritzem Friedmannem**, z roku 1994. Friedmann žije v Curychu a Basileji a studiu trpaslíků se věnuje systematicky a dlouhodobě, stojí v čele Světového společenství na ochranu zahradních trpaslíků. Pro obor prosazuje název nanologie. Rozhodl

se vyzvat přední vědce a kulturní představitele s kladným vztahem k trpaslíkům, aby v rámci svého oboru zabádali na téma trpaslík. Jednalo se především o hudbu, výtvarné umění a literaturu. Výsledky jsou publikovány právě v jeho knize.

V Česku vyšlo v poslední době rovněž několik pozoruhodných děl. Připomněla bych práci **Václava Cílka** *Archeus pozemský neboli Radostná věda o trpaslících* publikovanou v roce 2004. Impulsem ke vzniku tohoto eseje byly otázky po vztahu Němců a Čechů k trpaslíkům, po vztahu trpaslíků a Země, po podstatě trpaslíků. Přínosem je objasnění poměru trpaslíků k některým kovům (nikl, kobalt) a snaha o přehled různých druhů těchto bytostí.

V roce 2004 také vyšla kniha *Trpaslík a jeho svět* **Jiřího Poláka** a **Pavla Tregla**, u níž lze vysoce hodnotit zejména obrazovou přílohu, seznamující čtenáře s bohatou produkcí pohlednic s tematikou trpaslíků na počátku 20. století. Trpaslík tu vystupuje především jako symbol štěstí a prosperity.

Přínosem práce **Heleny Haškovcové** *Můj král trpaslíků*, publikované v roce 2006, je dle mého názoru hlavně její pokus o popsání metody cverkologie, který přispívá k etablování cverkologie jakožto skutečné vědecké disciplíny. Dále je pozoruhodné její zachycení práv trpaslíků⁶ či popsání jakéhosi uměleckého kánonu zahradního trpaslíka.

⁶ Helena Haškovcová je spoluautorkou etického kodexu Práva pacientů, platného v ČR od roku 1992.

Práva trpaslíků (HAŠKOVCOVÁ, 2006:70–71)

1. Každý trpaslík má právo na vlastní samostatnou existenci a na důstojný život.
2. Každý trpaslík má právo na důstojné místo v lidských zahrádkách anebo příbytcích. Přeje-li si to, má právo alespoň jedenkrát za deset let na změnu stanoviště.
3. Každý trpaslík má právo stýkat se se svými bratry, případně se Sněhurkou či jinou blízkou bytostí.
4. Každý trpaslík má právo na kvalifikovanou pomoc, pakliže by jeho existence byla vážně ohrožena.
5. Každý trpaslík má právo na kvalitní stravu, a proto je nezbytné, aby majitel pamatoval na její přiměřený dostatek v blízkém, tedy pro trpaslíka dosažitelném okolí.
6. Každý trpaslík má právo na citlivý transport v případě, že jej chce majitel dočasně přemístit (např. na chalupu, chatu) nebo zapůjčit na výstavu.
7. Každý trpaslík má právo na řádné a ohleduplné vysvětlení důvodů, pokud se jej majitel rozhodl darovat někomu jinému, nebo dokonce prodat neznámému člověku. Zejména prodej by měl být uvážlivý, nové prostředí nesmí být v žádném případě méně kvalitní a budoucí majitel musí poskytnout záruky, že má

Podle Heleny Haškovcové bylo zlatým věkem cverkologie 19. století, kdy vznikly a byly rozšířeny pohádky bratří Grimmů. Moderní cverkologie existuje už více než 30 let a vznikla v německy mluvících zemích, kde bývali zahradní trpaslíci v 19. století hojně rozšířeni.

U nás byl trpaslík oblíben v první polovině 20. století, zejména v pohraničí s Německem. Také hojně pronikl do reklamy. V 50. letech došlo v souvislosti s odsunem sudetských Němců a nepřátelského postoje komunistického režimu k zahradním trpaslíkům k jejich mizení. Někteří autoři mluví dokonce až o genocidě (srov. např. HOUFEK, 2005b:128–129 či NĚMEC, 2004:92–94). Po roce 1990 dochází pozvolna k jakési rehabilitaci zahradních trpaslíků.

Dle Heleny Haškovcové k založení cverkologie jakožto opravdového vědeckého oboru u nás došlo v Ústí nad Labem v roce 2004. V následujícím roce vznikla dokonce Sekce pro studium trpaslíků při Ústecké muzejní vlastivědné společnosti.

Významným počinem na poli cverkologie je vydání sborníku příspěvků z konference konané v červnu 2004 v Ústí nad Labem s názvem ***Trpaslík v Evropské kultuře***. Jedná se o příspěvky dvanácti autorů, představitelů různých oborů, od muzejnictví přes historii, literaturu, hudbu, malířství až k psychologii, architektuře, či dokonce geologii. Obsah celého sborníku je velmi podnětný a naznačuje obrovský potenciál cverkologického studia.

k trpaslíkům vztah. Je vítané, je-li každý majitel trpaslíka současně i příkladným cverkologem.

8. Každý trpaslík má právo pomáhat lidem podle svého uvážení a v rozsahu, který je schopen zvládnout.

9. Každý trpaslík má právo svou pomoc odmítnout nedobrému člověku nebo dětem, které právě zlobí.

10. Každý trpaslík má právo na náležité odborné vyšetření a ošetření v případě nemoci. Lékaři by měli znát základní zásady, jak přistupovat k onemocnělým trpaslíkům, a bylo by žádoucí, aby byla zakotvena povinnost postgraduálního vzdělání v této věci. Jen tak bude totiž naplněno právo trpaslíků na specializovanou péči.

2.7.1 2004: Rok trpaslíka

Muzeologický projekt „Rok trpaslíka“ je spjat s Muzeem města Ústí nad Labem, jehož ředitelem je Václav Houfek. Na organizaci projektu se vedle muzea podílel Archiv města Ústí nad Labem, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, Společnost pro dějiny Němců v Čechách a Ústecká muzejní a vlastivědná společnost. Celý Rok trpaslíka byl tak úspěšnou akcí, že Ministerstvo kultury ČR a Asociace muzeí a galerií ČR udělily 17. května 2005 u příležitosti Mezinárodního dne muzeí zvláštní cenu v Národní soutěži muzeí Gloria Musealis v kategorii Muzejní počin roku 2004 právě městskému muzeu Ústí nad Labem.

Součástí projektu Rok trpaslíka byla výstava o ústecké keramické dílně Ferdinanda Maresche, založené r. 1841 a fungující až do 40. let 20. století, konaná od 29. 4. do 18. 9. 2004; dále výstava Trpaslík a jeho současnost, od 27. 5. do 4. 9. 2004; Národní slavnost za rehabilitaci trpaslíků zahradních, 18. a 19. 6. 2004; a vyvrcholením se stala dvoudenní odborná konference na téma „Trpaslík v evropské kultuře“. Z této konference vyšel výše uvedený stejnojmenný sborník.

V návaznosti na Rok trpaslíka vydalo také americké nakladatelství Workman Publishing z New Yorku nástěnný kalendář s fotografiemi trpaslíků od Ditricha C. Gehringra, radnice Ústí nad Labem vydala kalendář s reprodukcemi ústeckých trpaslíků z původního katalogu firmy Maresch asi z roku 1900.

Dne 9. 5. 2004 se dále konala turistická akce pro veřejnost – po stezkách trpaslíků okolo Ústí nad Labem.

A v neposlední řadě firma Hortex věnovala městu Ústí nad Labem maxitrpaslíka⁷, jenž byl 12. 11. přemístěn do ústecké

11. Každý trpaslík má právo se rozčítit, případně i vyrůst, v krajním případě emigrovat.

⁷ Tento maxitrpaslík byl vyroben v Polsku, ale nabarven ve firmě Hortex. Je to zvětšenina jednoho z Mareschových trpaslíků, na délku má 3,1 m a na výšku 2,5 m.

zoologické zahrady. Leží na boku a drží knihu s textem o zásluhách Ferdinanda Maresche.

U příležitosti Roku trpaslíka byl také slavnostně předán jeden zahradní trpaslík prezidentu republiky Václavu Klausovi.

Jako ohlas tohoto úspěšného muzejního projektu vznikly i další výstavy s tematikou trpaslíka, a to v Regionálním muzeu v Jílovém u Prahy, červen 2005, a v Roztokách u Prahy, podzim 2005.

Můžeme dodat, že zájem o výstavy s trpaslíky je jen jedním z konkrétních projevů zájmu lidí o nadpřirozeno, iracionální, svět fantastických bytostí atd. To dokládá například i úspěch předcházejících výstav s tematikou strašidel. V Ústí nad Labem je od roku 2000 stálá expozice „Ústecká strašidla“, v řadě jiných měst existují obdobné výstavy. Za pozornost stojí i Pohádková země výtvarnice Vítězslavy Klimtové v Pičíně u Příbrami (www.pohadkovazeme.cz). Místa s pohádkovými bytostmi samozřejmě existují i v zahraničí, zejména v německy mluvících zemích, např. Trpasličí park v Trusetalu (www.zwergen-park.de).

Václav Houfek k tomuto zájmu o nadpřirozeno v severozápadočeském regionu píše: *„K identifikaci s historickým prostorem, kde žijí, patří také znalost místních pověstí a tradic. Poptávka po informacích tohoto typu se vzedmula v devadesátých letech 20. století. Ta byla podpořena nejen politickým uvolněním, které umožnilo bez obav z cenzury se odkazovat na starší německou literaturu a především českoněmecké historické tradice, ale také vlnou jakési postmoderní iracionality, která ve zdevastovaném bezvěreckém⁸ duchovním světě severozápadních Čech vyplňuje náboženské prázdno“* (HOUFEK, 2005a:10).

⁸ Václav Houfek se zde odkazuje na data získaná při sčítání lidu v roce 2001, kde 80 % obyvatel Ústí na Labem uvádí, že nemá žádné náboženské vyznání.

2.7.2 Recesistická hnutí spojená a trpaslíky

Zahradní trpaslíci inspirují lidi k zakládání různých recesistických hnutí. Takové organizace existují v Německu, Británii či Itálii, ale snad nejznámější je francouzská **Fronta za osvobození zahradních trpaslíků** (www.flnjfrance.com), o jejichž aktivitách se dočítáme občas i v našich novinách. Lidové noviny například 30. 9. 2006 přinesly zprávu o jedné takové akci vedoucí k osvobození zahradních trpaslíků. U francouzského města Limoges ukradli 86 zahradních trpaslíků ze zahrádek v přilehlých vesnicích a umístili je na dvůr tamní základní školy.

Otázkou zůstává smysl takovýchto akcí. Zahradní trpaslík je svou podstatnou spjat se zahradou a lidským obydlím, proč jej tedy vytrhávat z jeho přirozeného prostředí a násilně jej umísťovat jinde, byť třeba do volné přírody? Osobně se domnívám, že jde o necitlivý zásah, který zahradním trpaslíkům neprospívá (viz kapitola Dosavadní poznatky trpaslíkologie. Zásadní díla a počiny – bod 2 etického kodexu Práva trpaslíků).

I v Česku, zemi s bohatou recesistickou tradicí (srov. BORECKÝ, 2005:194–249), byly zaznamenány pozoruhodné aktivity související s trpaslíkem.

Například Helena Haškovcová na základě svědectví Víta Obůrky popisuje ustavení **Hnutí za očištění trpaslíků v očích světové veřejnosti**. Stalo se to v roce 1981 v Brně z popudu trampů z řad technicky orientovaných vysokoškoláků. Členové hnutí také založili, z důvodu zajištění náležitého vzdělávání, Vysoké učení trpasličí a Akademii trpasličích umění. Náplň jednoho z praktických cvičení na těchto vzdělávacích institucích popisuje Haškovcová následovně: *„Každý se musel nějakým způsobem dopravit do Budišova u Třebíče a s konkrétním místním občanem si domluvit možnost použití*

předzahrádky. Tam měl pak student, případně maximálně dva jeho kolegové, hodinu postát v typickém postoji i postroji trpaslíka zahradního“ (HAŠKOVCOVÁ, 2006:38). Toto hnutí se prý také zasloužilo o vydání několika čísel zvláštního časopisu o trpaslících.

V roce 1995 zase přišla skupina recesistů zvaná **Okrašlovací spolek Rašín** v čele s Františkem Kozlem s návrhem umístit u silnice poblíž vjezdu do obce Hořice v Podkrkonoší monumentální kamennou sochu trpaslíka (měla by měřit 10,5 metru) vyrobenou podle návrhu výtvarníka Kurta Gebauera. Ve své době pro návrh nezískali dostatečnou podporu. Jejich snaha však neustala a myšlenka tzv. hořického trpaslíka je v současné době opět živá. Spolek našel partnera ve Střední průmyslové škole kamenické a sochařské Hořice, která tam má více než stoletou tradici, a v červnu 2006 byla slavnostně v areálu této školy odhalena miniatura Obřího trpaslíka (velká 3,5 metru). Zhotovili ji studenti školy podle Gebauerova návrhu. Je ze 48 pískovcových hranolů. V souvislosti s touto akcí se v hořickém muzeu od 15. 6 do 31. 8. 2006 konala výstava „Trpaslíci a jiné monumenty Kurta Gebauera“. Tato miniatura byla také vystavena od 12. 7. do 30. 9. 2006 na Malostranském náměstí v Praze. K získání prostředků na zhotovení 10,5metrového kusu by měla přispět veřejná sbírka (srov. www.horice.org).

2.8 Závěr kapitoly 2

Jaká je tedy fylogeneze zahradního trpaslíka čili jeho historický vývoj jakožto bytosti svého druhu? Na rozdíl od trpaslíků mytologických, kteří mají nejrůznější fyzické i psychické charakteristiky v různých kulturách, se můžeme shodnout na tom, že zahradní trpaslík má svůj původ u permoníků, horních duchů. Svědčí pro to především jeho fyzický vzhled, tedy tvar čapky,

oblečení nebo nástroje, které drží (krumpáč, lucernička). Základní funkcí permoníka je ochraňovat lidi před nebezpečím, a tutéž ochrannou funkci přebírá i zahradní trpaslík.

3. TRPASLÍK JAKO ARTEFAKT

První hromadně vyráběné exempláře zahradního trpaslíka se zrodily pravděpodobně v 70. letech 19. století. Tehdy šlo o keramické kousky, dnes se většina z nich vyrábí z umělých hmot. Česká republika zaujímá mezi výrobci zahradních trpaslíků přední místo.

V následující kapitole nastíním zrození tohoto nesmrtelného stvoření na příkladu keramičky v severočeském městě Ústí nad Labem. Vycházím zde zejména z podrobné práce Jana Němce *Od dýmek k trpaslíkům aneb K dějinám keramické výroby v Ústí nad Labem*. V další části jsem se pak pokusila prozkoumat nabídku zahradních trpaslíků u našich současných prodejců i výrobců a shrnout dostupná ekonomická data o jejich produkci. Přehled jistě není vyčerpávající, ale jako reprezentativní vzorek snad postačí.

V kapitole Trpaslík jako umělecké dílo se pokouším pohlédnout na zahradního trpaslíka z perspektivy estetické a zařazuji i příklady umělců tvořících tyto bytosti osobitým způsobem. Připomínám i to, že trpaslík jako téma se objevuje v různých druzích umění.

3.1 Historie výroby zahradních trpaslíků v Česku a ve světě

Města jako Česká Lípa, Benešov nad Ploučnicí, Ústí nad Labem a Levín uvádí Jan Němec jako tradiční centra výroby užitkového keramického nádobí. Rozvoj keramické výroby v tomto regionu můžeme pozorovat zhruba od druhé čtvrtiny 19. století. Jak se sem výroba dostala? V druhé polovině 18. století byla mezi movitými lidmi, zejména šlechtou, populární anglická kamenina klasicistního a empírového stylu. Tu proslavil anglický výrobce jménem Josiah Wedgwood, podle něhož se také těmto luxusním výrobkům říká wedgwoody.

I bohatší měšťané toužili po podobném zboží, ale originály pro ně byly nedostupné. Trend v poptávce se tedy odrazil i na straně

nabídky a objevili se výrobci napodobující tento styl. Jedním z nich byla továrna v saském Hubertusburgu. Rozdíl ve výrobě mezi wedgwoodem a hubertusburskou imitací spočíval v tom, že se nebarvila keramická hmota, ale lakoval se až vypálený výrobek. Odtud vzešla řada podnikatelů, kteří se později osamostatnili a vydali se do světa založit vlastní výrobu. Byl to třeba případ Eugenia Philippa Leyhna, jenž se nakonec v roce 1817 usadil v německé Pirně. Z Pirny opět několik lidí odešlo podnikat v oblasti napodobenin wedgwoodů jinam, tentokrát do severních Čech – v roce 1822 Karl Huffzky do Unčína na Teplicku, v roce 1828 Wilhelm Leberecht Schiller s Friedrichem Vinzenzem Meinulphem Gerbingem do Podmoklů (dnes je to součást Děčína) a konečně v roce 1832 odešel Adolf Bähr, pozdější zakladatel ústecké keramičky, z Pirny nejprve do podmokelské továrny a poté v roce 1841 započal vlastní dráhu výrobce keramiky, která vedla po jistých peripetiích do Ústí nad Labem.

Výstižně popsala produkci této počáteční fáze severočeského keramického průmyslu kunsthistorička Naděžda Melniková-Papoušková, jež se těmito výrobky detailně zabývala v první polovině padesátých let 20. století: *„První saští a severočeští výrobci keramiky, pro kterou se užilo označení siderolit či teralit⁹, měli před očima dva vznešené evropské vzory – kameninu Josiaha Wedgwooda a Böttgerův tzv. železitý porcelán –, které chtěli napodobit tak, aby výrobky jejich manufaktur jim byly vnějším vzhledem podobné, ale výrobně jednodušší, a proto cenově přístupnější. Vkus té doby a intimní styk s věcmi nepřipouštěl jen povrchní napodobení. Konzument ještě žádal kvalitu, třebas už mohla být vnitřně snížena.*

⁹ Manufaktura v Unčíně své výrobky nazývala terralith a v Podmoklech syderolith, odtud tedy označení tohoto typu keramiky teralit a siderolit. Jde o jeden druh, který patří mezi tzv. hrnčinu (nikoli kameninu) – keramické zboží s barevným průlinčitým střepem. Typický je lakovaný povrch.

Proto jsou nejstarší siderolitové (teralitové) výrobky vkusné a mají i dobovou uměleckou hodnotu“ (MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, 1955: s. neuvedena).

Pokles kvality a umělecké úrovně uvedeného zboží spojuje Melniková-Papoušková s polovinou 19. století (NĚMEC, 2004:29–32).

3.1.1 Historie výroby keramiky v Ústí nad Labem

Jak už bylo uvedeno výše, vznik keramické výroby v Ústí nad Labem je spojen se jménem Heinricha Adolfa Bähra. Narodil se roku 1802 ve vesnici Oberposta u Pirny v německém Sasku. Ve čtrnácti letech se začal učit u Leyhna v nově vzniklé výrobně keramického zboží. Po pěti letech odešel na dalších pět let do Čech, na Karlovarsko, kde získával další pracovní zkušenosti. V roce 1826 se opět vrátil k Leyhnovi do Pirny. Po šesti letech odešel i s rodinou do prosperující továrny v Podmoklech k Schillerovi s Gerbingem. Vytrval tam devět let. Jeho úsilí již dlouho směřovalo k tomu, aby se mohl osamostatnit. Motivován byl zřejmě úspěchem unčínské i podmokelské keramičky. Dne 14. května 1841 tedy dostal tzv. vysvědčení na odchodnou.

Snažil se podnikat nejprve v Děčíně, ale zásahem Schillera a Gerbinga mu to bylo znemožněno. Byl by pro ně samozřejmě konkurencí. Zamířil tedy k dalšímu nejbližšímu městu na Labi – do Ústí.

Už 17. září 1841 tu získal povolení k zahájení výroby siderolitového zboží všeho druhu. Sortiment ústecké továrny byl zpočátku stejný jako v Podmoklech, Bähr si odtamtud také přinesl řadu sádrových forem. Podle dostupných informací tedy mohlo jít o čajové soupravy, dezertní talíře, květinové vázy, květináče, psací soupravy a kuřácké soupravy atp.

Bährovu podniku se začalo lépe dařit až po roce 1945. Tehdy tam nastoupil mladý obchodník **Johann Maresch** (1821–1914), který udělal velký kus práce právě v oblasti, jak bychom dnes řekli, marketingu. Zakladatel továrny Adolf Bähr však zemřel poměrně záhy, roku 1849, na tuberkulózu. Johann Maresch si následujícího roku vzal jednu z Bährových dcer a podnikal společně s vdovou po Bährovi. S osobou Johanna Maresche tak byl rod Mareschů spojen s ústeckou keramičkou a vlastnil ji až do znárodnění v roce 1945.

Ruku v ruce s rozvojem železniční dopravy (po roce 1851 – vybudování železnice Praha–Drážďany) se dařilo i Mareschově továrně. Podle údajů z roku 1857 dosáhla firma roční produkce 78,4 tun (NĚMEC, 2004:70). Z roku 1951 máme také poprvé k dispozici katalog ze světové výstavy v Londýně, kde figurují i výrobky firmy Bähr & Maresch. Jednalo se o vázy, figury, mísy na ovoce, svícny, podnosy, korbele na pivo atp. Převládala květinový dekor, motiv vinné révy či jahodníku. Mezi výrobky se vyskytovaly i empírové náměty, např. lovecké výjevy a antické bojové scény. Ke konci šedesátých let 19. století získala na oblibě žlutě glazovaná a zlacená keramika.

V roce 1885 se spolumahitelem ústecké továrny stal Johannův syn **Ferdinand Maresch** (1854–1940). Od roku 1891 ji pak vedl Ferdinand sám. Ferdinand byl velmi aktivním a vlivným podnikatelem i představitelem společenského a politického života. Jan Němec o něm např. uvádí: „*Ekonomický bystrozrak vyšvihl mladého podnikatele do čela městského finančního výboru. Jeho současníci jej právem nazývali městským ministrem financí...*“ (NĚMEC, 2004:76). Zasedal v několika správních radách, byl městským radním, stál u zrodu gymnázia a několika dalších škol, také např. u zrodu městského divadla a knihovny, nebo dokonce městských lázní atd. atd.

Keramická výroba dostala v roce 1869 nový, rozsáhlý tovární komplex. Sortiment tehdejší ústecké keramiky odráží dobový vkus. Prosazuje se historismus – novorenesance, novobaroko, populární jsou výjevy z německé historie či mytologie. Jde o různé vázy, busty, figury atp.

S výrobou terakotových¹⁰ trpaslíků se zřejmě začalo po roce 1881¹¹, kdy byla spuštěna nová velkoprostorová pec. Nutno však podotknout, že tvořili jenom doplněk výroby, stejně jako ostatní zahradní keramika, např. zvířata či jiné pohádkové postavy.

V polovině devadesátých let 19. století představovala veškerá produkce plastik pouze 25 % výroby. Celých 40 % obstaraly tehdy žádané závěsné talíře, zejména s geografickými motivy. Vedle plastik a talířů Mareschova továrna vyráběla např. kuřácké soupravy, květináče, stolní soupravy, pokladničky i korbely na pivo. Jan Němec např. píše, že „*Maresch vyráběl dokonce speciální korbely s hracím strojkem umístěným ve dvojitěm dnu, který se samočinně spouštěl při každém napití!*“ (ibid.:83–84). Na počátku 20. století se v nabídce firmy objevily některé secesní prvky. Jejich ztvárnění je spojeno především se jménem modeléra (pracovníka, který vytvářel předlohy k výrobkům) Augusta Otty. K dalším významným pracovníkům patřili modeléři Karl Lahl, Rudolf Popper a Jaroslav Doubravský. Osud posledně jmenovaného je spojen i se zánikem továrny. Ale nepředbíhejme...

Desátá léta 20. století jsou zřejmě vrcholem ústecké keramičky. Na průmyslové výstavě v Liberci konané roku 1906 firma Maresch získala zlatou medaili obchodní komory. Bylo to ocenění za pohotovost, s níž keramička reagovala na módní trendy. V roce 1909 měla továrna rozhodně nejvíce zaměstnanců, a to 200 (ibid.:73).

¹⁰ Terakota – keramika z neglazované póroviny, především drobná plastika z forem.

¹¹ Václav Houfek uvádí, že první trpaslík prokazatelně vyrobený v Mareschově továrně je z roku 1974 (ADAMOVIČ, 2004:LN 15. 7.).

Po Ferdinandu Mareschovi připadlo roku 1923 vedení keramičky jeho nejstaršímu synovi **Wolfgangu Mareschovi** (1882–1937), rovněž schopnému obchodníkovi. V roce 1940 ji koupil od Wolfgangových dcer jeho mladší bratr Walther Maresch. Ten byl v létě roku 1945 odsunut.

Ve dvacátých letech nastala změna módních proudů, nastoupila moderna a historizující motivy už nenacházely mnoho zájemců. Zájem o zahradní trpaslíky byl však naštěstí pořád. Bez nadsázky lze říci, že jejich výroba umožnila podniku přežít. Na odbyt šly mezi plastikami zejména karikatury (hašteřící se Židé na lavičce, tři starci na lavičce, chlapci kouřící cigaretu, žena věšící prádlo aj.), sošky národnostních typů (holandský rybář se sítěmi, Černohopec v turbanu, krojovaná selka), busty (Goetheho, Schillera, Lessinga, Josefa II., Napoleona) a plastiky zvířat (hlavně buldočci). Jistý ekonomický propad se však na konci dvacátých let podařilo zvrátit, a firma úspěšně exportovala. Pozitivním prvkem bylo také zavedení výroby imitací tradiční habánské keramiky (fajáns) od Modré na Slovensku v roce 1936. O to se zasloužil Jaroslav Doubravský, který byl předtím na Slovensku na studijním pobytu.

Po druhé světové válce výroba Mareschovy továrny upadala, až nakonec v roce 1948 skončila kvůli špatným hospodářským výsledkům v likvidaci.

3.1.1.1 Národní správa

Dne 10. května 1945 byl účinností tzv. Benešových dekretů zkonfiskován i Mareschův podnik. Už 1. června 1945 se jeho prozatímním národním správcem stal Jaroslav Doubravský. Ke 20. téhož měsíce se už mohlo zase vyrábět. Doubravský byl možná dobrým výtvarníkem, jako manažer a ekonom se však navzdory své snaze neosvědčil. Definitivní ránu ústecké keramičce zasadil požár

v listopadu 1945, který způsobil další, neúnosné ztráty. O dva roky později byl dokonce Doubravský zbaven funkce národního správce, ale okresnímu národnímu výboru se nepodařilo na jeho místo nalézt nikoho jiného, takže likvidačním národním správcem byl 20. května 1948 jmenován opět Jaroslav Doubravský.

3.1.1.1.1 Jaroslav Doubravský

Tato postava je jakýmsi zvláštním tragikomickým způsobem spojena také s osudem ústeckých zahradních trpaslíků. Snad stojí za to se u jeho osoby trochu pozastavit. Akademický sochař profesor Jaroslav Doubravský (1911–1973) vystudoval Vysokou školu uměleckoprůmyslovou v Praze a psychologii a pedagogiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Aprobaci tedy získal pro „modelování a keramiku“. Krátce podnikal ve svém oboru v Telnici, poté absolvoval již zmiňovanou stáž v Modré na Slovensku. Po návratu působil u Maresche, v teplické továrně Terra, ústecké chemičce a jako totálně nasazený v Königsbrücku u Drážďan.

Kam vedly jeho kroky po válce, už víme. Po likvidaci ústecké Mareschovy továrny v roce 1948 si ponechal řadu sádrových forem a vedl malou keramickou dílnu v Ústí nad Labem. Jan Němec dále popisuje: *„Ještě v únorových dnech téhož roku vymodeloval podle filmového týdeníku, který si nechal opakovaně v kině Hraničář promítat, bustu Klementa Gottwalda. O bustu ‚prvního dělnického prezidenta‘ byl veliký zájem a Doubravský jich prodal několik set kusů. Tak se dobře zapsal u tehdejších ústeckých mocných“* (NĚMEC, 2004:93–94). Doubravský byl přijat za člena Svazu výtvarných umělců; ve své slibně se rozvíjející kariéře však narazil. A to právě kvůli trpaslíkům. Byl to totiž artikl, který šel stále velmi dobře na odbyt, a 37letý umělec si jejich prodejem po hostincích přivydělával. Vyráběl je podle forem z Mareschovy továrny. Kvůli této

své „činnosti neslučitelné se socialistickým realismem“ byl ze Svazu výtvarných umělců vyloučen. A jak píše Jan Němec: „*Doubravský byl prudké povahy a reagoval po svém: spolu se sochařem Vincencem Vinglerem se notně opil v Moravské jizbě a vymlátil výlohu prodejny uměleckých děl Svazu dlažební kostkou. Za tento čin byl odsouzen k několika letům vězení*“ (ibid.:94). Karel Vrána ve svém článku *Čas trpaslíků: Pidiobři se vracejí v Týdnu* z roku 2004 uvádí, že to bylo téměř šest let nepodmíněně a zdravotní stav Doubravského nebyl od pobytu ve vězení, kde se údajně nakazil tuberkulózou, valný (VRÁNA, 2004:52). V literatuře se také objevuje tvrzení, že výroba Gottwaldů byla Doubravskému zakázána, neboť se komunistickým radním nelíbil tvar jeho uší, prý jim příliš připomínal velké uši trpasličí (srov. např. HAŠKOVCOVÁ, 2006:108 nebo HOLUB, 2004:HN 21. 6.).

V dalším životě, prakticky až do své smrti v roce 1973, působil jako pedagog v keramických a sochařských kroužcích.

Celý komplex Mareschovy továrny byl 6. března 1982 odstřelen. Na jeho místě se dnes nachází odbavovací a správní budova firmy Četrans.

Mareschovi trpaslíci si stále udržují své důstojné místo na světě. A s tím, jak jich ubývá, se stávají stále cennějšími. „*Jak poválečná hysterie a socialistická ideologie nedokázaly najít náhradu, začali trpaslíci pomaloučku zvedat hlavu. Stali se sběratelským artiklem. Takový originál z Mareschovy továrny se téměř vyvažuje zlatem. Na aukci v USA stojí malinkatí trpaslíci okolo 500 dolarů, velcí až několik desítek tisíc*“ (POLÁK, TREGGL, 2004:67).

3.1.2 Významná data v životě zahradních trpaslíků

První manufaktura, kde se prokazatelně vyráběli zahradní trpaslíci, byla v německé Gräfenrodě u Thüringenu v Durynsku, kde se jim věnovali Heinrich Dornheim a později Philip Griebel a bratři Ernst a August Heissnerovi. Autorem prvního trpaslíka, z roku 1872, je August Heissner. Až o více než dvacet let později, roku 1894, si sádrového trpaslíka nechal patentovat Philip Griebel. To uvádí firma Heissner na svých webových stránkách (www.heissner.de). V 50. letech 20. století z ideologických důvodů byla manufaktura v Gräfenrodě (tehdejší NDR) uzavřena. Majitelé dílny v roce 1954 emigrovali do Stuttgartu, kde později ve výrobě trpaslíků pokračovali. Založili tam také specializovaný obchodní dům. Po dvou letech byla v NDR výroba trpaslíků opět povolena. Důvodem byl ekonomický přínos jejich prodeje do zahraničí. Nyní se evropští výrobci potýkají spíše s levnou konkurencí, především z Polska (ŠETINA, 2004:HN 30. 6.).

Václav Houfek tvrdí, že první prokazatelně vyrobený trpaslík z firmy Maresch v Ústí nad Labem nese letopočet 1874 (ADAMOVIČ, 2004:LN 15. 7.).

3.1.3 Výroba zahradních trpaslíků v ČR po roce 1989

V devadesátých letech cverkologové zaznamenávají pokusy o obnovu výroby zahradních trpaslíků u nás. Podle Pavla Tregla první českou výrobní trpaslíků otevřel bývalý elektrotechnik **Jan Šnelzer** v Kunžaku u Jindřichova Hradce. Výroba se rozvinula. Dnes svému podniku říká Ráj trpaslíků a zaměřuje se hlavně na to, aby z jeho práce měly radost děti. Vyhraněný postoj má vůči ziskuchtivým stánkařům: zboží jim nedodává, raději prodává na trhu sám (POLÁK, TREGL, 2004:69–71). Jan Šnelzer vyrábí betonové trpaslíky se zárukou 100 let (HAŠKOVCOVÁ, 2006:107). Ve své reportáži pro

časopis *Vlasta* Zuzana Schneidewind popisuje dojem ze Šnelzerova Ráje trpaslíků takto: „Po překročení prahu spustí do ticha zpěv lesního ptactva podbarvený jakousi meditační hudbou, také slyším šplouchat vodu. Následuje menší světelný šok: místnost rozjasní nespočet různě barevných žárovček. Od stropu blankytně modré barvy září ‚hvězdy‘ souhvězdí srpnové oblohy...“ (SCHNEIDEWIND, 2007:38).

Jan Šnelzer spravuje sbírku vlastnoručně vyrobených trpaslíků, jež čítá přes sto kousků. Sám říká, že trpaslíci musejí mít duši. Proto je vyrábí individuálně. Modelování jednoho trpaslíka na betonovém základě z hlíny trvá třeba deset dní. Čeká, až materiál sám promluví a jeho podoba vyvstane na povrch.

Ve svém internetovém katalogu má nyní Šnelzer 11 druhů trpaslíků. Většina měří kolem 30 centimetrů, několik z nich je jen 12centimetrových. Ti jsou z modelářské sádry. Atributy mají následující: lucerna, sekera, dýmka, rýč, srnka, kapr, slunečnice či samopal(!) (www.trpaslikzahradni.ic.cz).

Od roku 1996 vyrábí v Česku zahradní trpaslíky firma **Figuraplast s. r. o.** z Příbrami-Dubna. Ta je nabízí pod hlavičkou společnosti Heissner CZ, pobočky německé firmy Heissner, jež se pyšní svou dlouholetou tradicí výroby zahradních trpaslíků. Figuraplast má v internetové nabídce nyní 17 typů trpaslíků z měkčeného PVC od 9 do 100 cm, ručně malovaných, jeho skutečná nabídka je však zřejmě kolem 50 typů (www.figuraplast.cz).

Značná část plastových trpaslíků se vyrábí z polyesterových pryskyřic, významným dodavatelem tohoto materiálu je firma **Reichhold CZ** v Ústí nad Labem. Polyesterové pryskyřice pro ni vyrábí ústecký **Spolek pro chemickou a hutní výrobu**. Americká obchodní společnost Reichhold má svou pobočku v Ústí nad Labem – Reichhold CZ – odkud dodává materiál do střední

a východní Evropy, Reichhold patří mezi největší výrobce nenasycených polyesterových pryskyřic na světě. Reichhold CZ také vyvinula speciální technologii výroby tohoto materiálu z recyklovaných PET lahví (PETRŮ, 2004). V roce 2004 uvedl Ivan Beránek, ředitel Reichhold CZ pro východní Evropu, pro Hospodářské noviny, že v roce 2003 prodali 600 tun materiálu (zhruba na 200 000 figurek). Roční polskou výrobu odhadl na 500 000 kusů (ŠETINA, 2004:HN 30. 6.).

Prostřednictvím firmy Reichhold CZ jako by tradice výroby ústeckých trpaslíků zůstala zachována. Václav Houfek píše: „*Nejen naši výrobci, ale také řada výrobců trpaslíků v zahraničí tak pracuje s ústeckým materiálem, a tak se dá říci, že většina současných trpaslíků ve střední Evropě je svou hmotnou podstatou a materiální strukturou spojena s dnešním Ústí nad Labem*“ (HOUFEK, 2005b:131).

Mezi další současné výrobce zahradních trpaslíků patří firma **Hortex** Hany Horáčkové z Hněvousic u Mnichova Hradiště. Zdejší trpaslíci jsou z laminátové pryskyřice. Firma byla založena roku 2000 a je jedním z největších výrobců zahradních trpaslíků v Česku (PETRŮ, 2004).

Ve svém článku *Čas trpaslíků: Pidiobři se vracejí* pro časopis Týden zaznamenal Karel Vrána podle tvrzení Hany Horáčkové, jednatelky firmy Hortex, že její podnik vyrábí měsíčně (v roce 2004) asi 600 kusů zahradních figurek, z čehož jde 80 % na export. Převážně do Německa, Francie, Španělska a Slovinska (VRÁNA, 2004:54). Stanislav Šetina v Hospodářských novinách uvádí, že firma Hortex v roce 2003 prodala 2000 figurek, většinou do velkoskladů na hranicích s Německem a Rakouskem. Nejoblíbenější byl tzv. pivní trpaslík, tedy trpaslík s püllitrem, případně na sudu apod. Hlavním dodavatelem materiálu je liberecká firma Scott Bader

Eastern Europe, jež v roce 2003 prodala 70 tun materiálu (ŠETINA, 2004:HN 30. 6.).

Zhruba od poloviny 90. let 20. století trpaslíky nabízí i **Kameno Ateliér Hořice s.r.o.** (trpaslíci jsou v nabídce dceřiné společnosti Ateliér Alena v Jeřicích). Dle sdělení Jana Dvořáka ml. z uvedené společnosti jsou tito trpaslíci zhotoveni ze směsi jemného sušeného tříděného sklářského písku, epoxidové pryskyřice a barviva. Místo pryskyřice lze použít i bílý cement s plastifikátory a další chemií, což má pak za následek delší trvanlivost ve venkovním prostředí, ovšem je to na úkor schopnosti přenést detail (výrobky z cementu jsou hrubozrnější).

V nabídce má Ateliér Alena kolem pěti druhů trpaslíků s různým nářadím – k nejstarším patří modely s harmonikou a s krumpáčem. Později se přidali trpaslíci s rýčem, konví a lucernou. Nejžádanější jsou exempláře se zahradním náčiním.

Úspěšnost prodeje je podle prodejce vysoká, a to jak u nás, tak do zahraničí. Zejména do Německa, Rakouska a Holandska. V posledních letech se také Kameno Ateliéru Hořice podařilo proniknout do několika řetězců Obi, což odbyt tohoto zboží ještě zvýšilo (www.kamenoatelier.cz).

Z+T Market sídlí v Kyjově a na svých webových stránkách nabízí 80 druhů zahradních trpaslíků z odolného plastu velikosti 30–90 cm (www.zahradnitrapalik.cz).

Celkem velký výběr zahradních trpaslíků z konglomerovaného umělého kamene má ve svém internetovém obchodě firma **Pressbet s.r.o.** z Mlázovic u Jičína. Je to asi 20 druhů nebarvených figur velikosti 50–60 cm (www.pressbet.cz).

Výrobcem, u něhož je možno zakoupit či nechat zhotovit trpaslíka, je i **Jan Müller** z Lenešic u Loun. V jeho případě jde o sochařskou práci, při níž využívá materiálu přírodního pískovce.

Zájem o tato díla je menší, než je tomu u trpaslíků plastových, neboť je zde vzhledem k náročnosti výroby a použitému materiálu vyšší cena. V Müllerově dílně tak bylo vyrobeno jen několik trpaslíků. Sám umělec se však podílel na restauraci řady trpaslíků betonových, starých i více než 60 let (zahrada-hrou.wz.cz).

Zahradního trpaslíka lze také celkem bez problémů získat v řetězcích typu **Baumax**, **Tesco** či **Madal Bal**. Zajímavé kousky nabízí obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze na Újezdě (miniskřítek pro štěstí, stolní trpaslík – zhotoveno z keramiky).

Největším výrobcem trpaslíků na světě je Polsko (ŠETINA, 2004:HN 30. 6.). Václav Houfek odhaduje, že ČR má prvenství v produkci pryskyřičných trpaslíků. Největšími odběrateli dle Heleny Haškovcové jsou potom německy mluvící země – Německo, Švýcarsko, Rakousko – a také USA.

3.2 Trpaslík jako umělecké dílo

3.2.1 Jak se má trpaslík ke kýči

V posledních desetiletích se u nás zakořenila představa, že zahradní trpaslík je kýč. Nemohu tento fakt tedy nechat bez povšimnutí, nicméně hledání odpovědi na otázku, zda zahradní trpaslík je, či není kýč, rozhodně nepovažuji za hlavní těžiště své práce.

Už samotná obtížná definovatelnost pojmu kýč, či umění vůbec, či dokonce pojmu krása, činí snahy přispět k uvedenému tématu poněkud jalové.

O definování kýče se zajímali redaktoři časopisu Týden v článku *Český kýč*: „Kýč nicméně zůstává označením urážlivým. Nepřináší trvalou hodnotu a jeho takzvaně krásná, lehce srozumitelná forma zakrývá prázdný obsah. Tak zní jedna z definic, uváděných v knize *Estetika kýče od Tomáše Kulky* (KULKA, 1994). Pokud je to pravda,

pak můžeme kýč úspěšně rozpoznávat nejen za vánočními výlohami či u sousedů doma, ale doslova všude včetně náboženství a politiky. Kýčem totiž nemusí být jen ,líbivé, ale neumělecké dílo, výtvar vypočítaný na estetickou nepoučenost, paumění, jak stojí ve starších encyklopedických definicích, ale i celkový vztah ke světu, způsob uvažování, jednání a mluvy. Kýč může být osvědčeným pomocníkem a tmelem diktátorských režimů, kýčem se totality pokoušejí zaretušovat svou násilnickou podstatu. Příklady: masová shromáždění pracujícího lidu, teatrální jásot prověřených kádrů, zdravotní cvičení angažované mládeže, hromadná cvičení typu spartakiáda“ (ŠÁLEK; PEŇÁS; VRÁNA, 2003:62).

Internetová encyklopedie Wikipedie uvádí o kýči toto: *„Jako kýč (nejspíše z německého Kitsch) jsou v umění označována díla, která jsou příliš okázalá, rušivá, triviální nebo ,laciná‘. Jedná se také o laciné napodobeniny a nekvalitní ztvárnění určitých témat. Komerční záměry často zneužívají popularity módních věcí, svátků a jiných událostí k produkci kýčů úzce s nimi souvisejících; takový kýč postrádá jakoukoliv uměleckou hodnotu. Kýč v tomto smyslu se vyskytuje v mnoha oblastech, počínaje předměty denní potřeby a konče uměním (literatura, malířství atd.). Určení kýče je z velké části subjektivní.“*

Helena Haškovcová připomíná definici Dušana Šindeláře, autora knihy *Tržiště estetiky* (ŠINDELÁŘ, 1969): *kýč je „spíše projevem úmyslné snahy vydávat za umění něco, co jím není ... je podvrhem, a to podvrhem vědomým, chtějícím zastřít nějakou skutečnost sociální povahy (nedostatek vzdělání, hmotných prostředků atd.)“ (HAŠKOVCOVÁ, 2006:47), ovšem také podotýká, že právě plastoví zahradní trpaslíci přeci nic nepředstírají.*

Rovněž Václav Houfek právě trpaslíka za kýč nepovažuje: *„Trpaslík není kýč. Kýčem je to, co se tváří jako něco, co není, jako*

neumělá nápodoba. Kýče vidíte v každé prodejně zahradních pseudovenuší a vodotrysků inspirovaných antikou, ale vedle toho poctivý trpaslík, který přiznává, že je trpaslík, to není kýč a nikdy nebude“ (DRDA, 2005:BBC 9. 11).

Podobně vyznívá i závěr vůči zahradním trpaslíkům v humoristickém časopise *Dikobraz*, kde od listopadu 1978 zhruba do konce roku 1979 vycházela každých čtrnáct dní část *Kursu sebeobrany proti kýčům*. Autorem byl Petr Pavlovský. Odstavec textu v rubrice Rozhledna byl vždy věnován vybranému předmětu, obvykle dekoračnímu, obecně považovanému za kýč (např. sádrový srneček, vázička s Prahou, popelník dekorovaný egyptským motivem, sádrové reliéfy atp.).

Nutno podotknout, že tyto články vyvolávaly poměrně velký ohlas u čtenářů. Kýč autor textů definoval v čísle 45 z roku 1978 jako úmyslně vytvářenou náhražku umění, která lidem zahrazuje cestu k umění. Za neškodný považoval kýč, je-li rozeznán. Na zahradní trpaslíky Pavlovský narazil pouze okrajově, a dokonce se vyjádřil takto: „*Sádroví trpaslíci – to je dnes spíš jen k úsměvu, je to už něco neškodného, skoro milého...*“ (PAVLOVSKÝ, 1979, *Dikobraz*, roč. 35, č. 13, s. 4).

Osobně se domnívám, že má smysl ptát se po hodnotě zahradního trpaslíka spíše než po tom, je-li to kýč. Po hodnotě v tom smyslu, co znamená konkrétní trpaslík pro nás, jaký k němu máme vztah, čím je pro nás důležitý, proč s ním sdílíme svůj životní prostor. Smutné by bylo, kdybychom si na tyto otázky odpověděli tak, že vlastně nevíme a že jej máme proto, že ho mají sousedé...

Můžeme samozřejmě hodnotit kvalitu řemeslného provedení, a je jasné, že na tom z estetického hlediska bude vždycky lépe trpaslík, kterému bylo věnováno více energie lidské než strojové.

Ovšem mezi kvalitou provedení a „významností“ pro majitele není přímá úměra.

U jednoho z posledních dílů *Kursu sebeobrany proti kýčům* je kreslený vtíp, který vypadá asi následovně: dva trpaslíci nesou na muchomůrkách navlečený transparent s textem: „Neotravujte nás diskusemi o kýči“. Podobný názor s trpaslíky sdílí i autorka těchto stránek.

3.2.2 Trpaslík v umění

S tématem trpaslíků a skřítků se můžeme setkat v různých druzích umění. V literatuře pronikl samozřejmě hlavně do dětských příběhů, pohádek. Existují hudební skladby věnované trpaslíkům, např. Griegův *Pochod trpaslíkům* či Schubertova *Píseň trpaslíků*. V malířství je tato bytůstka rovněž zastoupena, např. na obrazech Jiřího Agricoly, Eberharda Eyserta, Jana Vlčka ad. Námět Sněhurky a sedmi trpaslíků posloužil k mnoha zábavným interpretacím, např. J. Vodňanský, I. Mládek. Trpaslík dokonce našel i cestu do filmu, v dílech T. Vorla *Skřítek* nebo L. Králové *Nadtrpaslík*.

Svého specifického uměleckého ztvárnění se trpaslíci a podobná stvoření dočkali i v sochařství a příbuzných oborech¹².

Lidovými umělci Eduardem Vaterem a jeho synem Ernstem v roce 1870 v Rynarticích bylo vytesáno do skály a nabarveno sedm trpaslíků i se Sněhurkou.

Připomněla bych dále sochaře a keramika Jana Kutálka (1917–1987), který vytvářel vedle vodníků, hejkalů a čertů také keramické rarášky a plivníky, byl to např. Plivník Dubík, Plivník Kukuč, Rarach, Rarášek.

¹² K prvním tvůrcům trpaslíků bývá řazen sochař a řezbář Matyáš Bernard Braun (1684–1738) se svými trpaslíky určenými k výzdobě okolí zámku Kuks. Domnívám se však, že tyto výtvořky nelze spojovat se zahradními trpaslíky, neboť se jedná o sochy lidí trpasličího vzrůstu.

K známým ztvárněním trpasličího motivu patří i Sněhurka a sedm trpaslíků, z let 1987–8, od Karla Nepraše (1932–2002).

Pohádkovými i fantazijními bytostmi se inspiroje výtvarnice Vítězslava Klimtová (1941–), mezi jejími díly najdeme Zášupšáka domácího, Skřítku muzikanta, Skřítku od Větrného mlýna, Praskavce Dubového, Maceráta punkevního či Půďáka Klimtové.

K mým soukromým objevům poslední doby patří Skřítkci z modrobílého neglazovaného porcelánu od Blaženy Martínkové, kteří jsou k vidění v pražské galerii Alfa.

Nejznámějším tvůrcem zahradních trpaslíků u nás je patrně sochař Kurt Gebauer (1941–). Realizoval od poloviny 80. let 20. století několik výstav s tematikou trpaslíků: Trpaslíci (1985) – na zahradě Galerie H v Kostelci nad Černými lesy, z téhož roku pochází známý Trpaslík Pomník. V roce 1995 a 2002 vystavoval Pyramidálního trpaslíka. V následujícím roce proběhla výstava Trpaslíci na terase v Galerii moderního umění v Hradci Králové. V roce 2004 instaloval Trpaslíka – Strom do kostela svaté Anny v Praze. Účastnil se výstav Trpaslíci kolem nás v Jílovém u Prahy a Čas trpaslíků aneb trpaslíci mezi námi v Roztokách u Prahy v roce 2005. O rok později měl samostatnou výstavu v Hořickém muzeu Trpaslíci a jiné monumenty Kurta Gebauera. Od poloviny 90. let existuje snaha umístit Obřího trpaslíka dle jeho návrhu u vjezdu do obce Hořice. Viz kapitola Recesistická hnutí spojená s trpaslíky.

Zahradní trpaslíky k tvorbě svých děl v minulosti využil i Milan Knížák, jednalo se například o Anděla z roku 1989 – modrého trpaslíka s křídly a samopalem, Otce vlasti I. a II. z let 1989 a 1990 – spojení busty Karla IV. a trpaslíka, resp. busty T. G. Masaryka a V. Havla, nebo o Něžného trpaslíka z roku 1990 – růžové tělo trpaslíka s dýkou a hlavou K. Gottwalda.

Umělců inspirovaných trpaslíky by se jistě našlo více, avšak není cílem této práce ani v jejich možnostech se problematice jejich ztvárnění v umění detailně věnovat.

3.2.3 Umělecký kánon zahradního trpaslíka

Ideální výškou zahradního trpaslíka je 68 cm, může ovšem variovat. V obličeji se mu zračí „*typicky přátelský výraz a celkově budí dojem radosti a dobroty*“ (HAŠKOVCOVÁ, 2006:49). Hlava činí zpravidla necelou třetinu velikosti trpaslíka. Má bílé či šedé vousy. Co se týče typického postoje, jedna noha bývá lehce předsunuta.

Neodmyslitelným atributem zahradního trpaslíka je kónická červená čapka. Je oblečen do praktického pracovního oblečení. Obvyklá je zástěra sahající až pod kolena, tmavé kalhoty či kamaše, a pásek. Nepřípustné jsou bílé kalhoty. Boty jsou bytelné, tmavé.

Zahradní trpaslík vždy nese nějaký nástroj či předmět, jenž charakterizuje činnost, kterou se zabývá (ibid.:49–53).

V současné době můžeme v nabídce obchodníků nalézt i zahradní trpaslíky bez těchto atributů, např. bez jakéhokoli náčiní, což znamená, že nepracují(!), či bez příkladného oděvu, a dokonce i bez oděvu. Takové nelze nazvat jinak než trpaslíky pokleslé.

3.3 Závěr kapitoly 3

Pozorujeme-li výrobní linku produkující zahradní trpaslíky či ruce umělce tvořící mužíka s čepičkou, hledíme na ontogenezi zahradního trpaslíka. Jsou na místě otázky, kdy vlastně trpaslík ožívá a kdy umírá.

Osobně se domnívám, že ten pravý okamžik zrození je spojen s namalováním očí jakožto něčeho, co dává trpaslíkovi výraz a co také poodhaluje jeho povahu.

Co se týče smrti zahradního trpaslíka, tu pro mě představuje jeho nenapravitelné poškození. To, zda bylo napravitelné, či ne, samozřejmě poznáme až poté, co učiníme pokus o nápravu. Teprve tehdy uvidíme, jestli má trpaslík stále svou duši, nebo jeho čas už pominul.

4. ZAHRADNÍ TRPASLÍK A JEHO VZTAH K DOMÁCÍM BŮŽKŮM

Zahradní trpaslík, jak jeho název sám napovídá, sídlí v zahradě, tedy součásti lidského obydlí. Jeho existence je tak propojena s domovem člověka. V této kapitole se podíváme do dějin kultury na tradici ochranných bytostí spjatých s domovem. Mám za to, že v současné době – v jakkoli zprofanované a mělké podobě – je zahradní trpaslík jakýmsi pokračovatelem tradice ochranných domácích stvoření.

Ve světové i české historii narazíme na tento typ bytostí – ať už jsou to významní bohové, nižší bůžci či pouze bájemi opředená stvoření nadaná zvláštními schopnostmi. V úvodu pokládám za nezbytné krátce se zaměřit na vnímání světa u člověka tradičních společností – zde vycházím z obsáhlého díla Mircei Eliadeho, a to zejména z práce *Posvátné a profánní, Mýtus o věčném návratu a Dějiny náboženského myšlení I a II*, a kulturněhistorické studie *Antická obec* od Fustela de Coulanges.

Dále zařazuji stručný přehled domácích bohů a bůžků u vybraných světových národů se zvláštním zřetelem k obyvatelům českých zemí.

U slovanských národů mi je zdrojem především práce Jana Máchala¹³ *Bájesloví slovanské* (1. vyd. je z roku 1907), dále dlouhá řada svazků národopisného časopisu *Český lid*, založeného v roce 1892 Vincencem (Čeňkem) Zíbrtem¹⁴ a Luborem Niederlem¹⁵, a samozřejmě útlé, leč hutné Zíbrtovo dílko *Skřítek v lidovém podání staročeském*. Závěrem zařazuji pro srovnání poněkud odlišný

¹³ Jan Máchal (1855–1939) byl prvním řádným profesorem slovanských literatur na Univerzitě Karlově. Byl znám coby přední komparatista v oblasti slavistiky a zabýval se zejména následujícími tématy: slovanskou mytologií, jihoslovanskou literaturou a novodobou poezií.

¹⁴ Čeněk Zíbrt (1864–1932) byl kulturní historik a český národopisec a bibliograf. Kromě časopisu *Český lid* také řídil *Časopis českého muzea*.

¹⁵ Lubor Niederle (1865–1944), český slavista, etnolog, antropolog a zakladatel moderní archeologie, obohatil slavistické studium zejména rozsáhlým dílem *Slovanské starožitnosti*.

přístup k problematice v podobě výtahu ze studie českých etnografů Otakara Nahodila a Antonína Robka *České lidové pověry*.

4.1 Vnímání posvátné a profánní úrovně skutečnosti u tradičních společností

Podle Mircei Eliadeho¹⁶ u tradičních společností neexistuje lineární pojetí času, nýbrž cyklické. Existují periodické návraty do mytické doby počátků (zlatého věku), v níž žili bohové a hrdinové vykonávající exemplární činy, které se archaický člověk snaží napodobovat. Cílem tohoto je naplnění lidské existence metafyzickou hodnotou. Předměty nebo lidské úkony nemají samy o sobě žádnou autonomní vnitřní hodnotu. Jejich hodnota vyplývá z toho, že opakují prvotní úkon (mytický příklad).

Čas tedy není pro náboženského člověka stejnorodý a nepřetržitý. Existují intervaly posvátného času, času svátků (většinou svátků periodických), a existuje na druhé straně čas profánní, běžné časové trvání, do něhož spadají činy, které nemají žádný náboženský význam. Mezi těmito dvěma druhy času existuje samozřejmě předěl, nicméně náboženský člověk může prostřednictvím rituálů přecházet z běžného časového trvání do posvátného času. Posvátný čas je svou povahou vratný v tom smyslu, že je to vlastně zpřítomněný mytický Pračas, je to reaktualizace posvátné události, která se odehrála v mytické minulosti, na počátku.

Podobně jako u tradičních společností existuje čas posvátný a profánní, existuje takový i prostor. Neseťkáme se tam s universem roztržitým do nekonečné spousty bezpříznakových míst, ale s krajinou plnou posvátných míst požívajících zvláštní úcty. A právě v této paměti lidstva zakódované v tradicích jsou ukryté cenné

¹⁶ Mircea Eliade (1907–1986), rumunský mytolog, historik náboženství a spisovatel.

vědomosti, možná i o skutečném místě člověka v přírodě. Proto stojí za to je zkoumat a nedovolit, aby byly zapomenuty.

I ochranní domácí bohové a artefakty, které je reprezentují, patří do sféry posvátné, neprofánní dimenze.

4.2 Indoevropské tradiční rodinné kultury: kult předků a kult domácího ohně

Základním východiskem studie Fustela de Coulanges¹⁷ je předpoklad, že vznik ani vývoj společenských institucí nelze pochopit, nenahlédneme-li důkladně do přesvědčení a hodnocení lidí dané doby, a to zejména do jejich náboženských představ. A naopak, chceme-li poznat, jaké byly tyto představy, musíme zkoumat instituce. Instituce jsou výrazem základních představ o lidském životě a světě. Změny těchto představ, hodnocení a přesvědčení se po určité době nutně promítají do změn institucí. Příkladem toho je změna v chápání zdroje práva: zákony, tradičně chápané jako vůle bohů, po jisté době odhlasovává sněm. Tyto instituce se udržují i v dobách, které už příliš dobře nechápu jejich smysl.

Fustel de Coulanges je přesvědčen, že našel vodítko k pochopení počátků indoevropských společností vůbec, neboť nejstarší vysledovatelná podoba se podivuhodně shoduje v nejstarších vrstvách společnosti řecké, italské i indické.

Jeho práce nám pomáhá objasnit principy, na nichž vznikla antická rodina a rod, jejich postupným konfederováním kmen a obec, každá se svým rituálním náboženstvím. Vyvrací názor, že náboženství je účelovým výmyslem mocných k udržení společenského řádu; naopak tvrdí, že je starší než ústřední moc a

¹⁷ Fustel de Coulanges (1830–1889), francouzský historik. Kniha *Antická obec* je studií o kultu, právu a institucích starého Řecka, Říma a okrajově i Indie. Poprvé vyšla v roce 1864.

stát. Jeho původním pramenem je vděčnost člověka za vlastní život, který dostal od rodičů, za živnost či obživu, kterou zdědil po předcích a kterou je povinen zase předat dál.

Jak dokládá Coulanges, staří věřili v posmrtný život. Tento druhý život žil zemřelý v podzemí, docela blízko svých potomků. Z takovéto prvotní náboženské představy vznikla potřeba hrobu, aby se tam duše usadila v podzemním příbytku. Duše, která by neměla svůj hrob, by bloudila. Odtud podle něj pochází víra ve strašidla. Důvodem pohřebního obřadu bylo zajištění odpočinku a štěstí mrtvého. Kromě uložení těla bylo třeba dodržet tradiční obřady a vyslovit stanovené formule. V určitých dnech v roce se potom nosilo ke každému hrobu jídlo. Podle starého obyčeje byli mrtví pohřbíváni ne na hřbitovech nebo na okrajích cest, ale v poli každé rodiny. Hrob tak vytvořil nezrušitelné spojení rodiny se zemí, tj. vlastnictví. Společné vlastnictví několika rodin se pokládalo za nemožné. Proto bylo třeba oddělit panství jednoho ohniště od panství druhého hranicí či mezníky. Volný prostor mezi byl zasvěcen bohu hradby.

Na základě této představy se utvořil **kult mrtvých, tj. předků**. Byli pokládáni za posvátné bytosti, říkali jim mánové.

Další významnou představou je **kult ohně**. V každém domě byl oltář, na kterém hořel oheň. Oheň musel zůstat vždy čistý, v přeneseném smyslu to znamenalo, že v jeho přítomnosti nesměl být spáchán žádný hříšný čin. Jednou do roka, u Římanů to bylo prvního března, musela každá rodina svůj oheň uhasit a vzápětí zapálit znovu, a to rituálním způsobem. V ohništi viděli přívětivého boha, který pečoval o život člověka a chránil dům i rodinu, byl to právě jejich předek. Ohništi se obětovalo, většinou jídlo. Jídlo bylo náboženským úkonem, bylo provázeno modlitbami.

Toto náboženství ohniště a předků bylo čistě rodinné. Každá rodina měla vlastního boha, své rituály, modlitby, kterých se nikdo

cizí nesměl účastnit. Jediným knězem tohoto náboženství byl otec a šířilo se pouze z muže na muže. Z toho vyplývaly další důsledky v soukromém právu a uspořádání rodiny. Principem staré rodiny nebylo pokrevní příbuzenství (kognace), ale náboženství ohniště a předků, společný kult. (Řec. označení rodiny – *epistion* – „ten, který je u ohniště“.) Tento druh příbuzenství se nazýval agnace. Jen on uděloval právo na dědictví.

Sňatek znamenal, že dívka opustila otcovské ohniště, aby od této chvíle vzývala ohniště svého manžela. Byl to posvátný obřad skládající se ze tří úkonů: za prvé otec odpoutal dívku od otcovského ohniště, za druhé byla převezena zahalená do domu ženicha (předstírá únos, přenáší ji přes práh) a za třetí byla představena domácím božstvu-ohništi ženicha.

4.3 Domácí božstva ve světové mytologii a náboženství

Na následujících řádkách jsem se pokusila sestavit přehled domácích ochranných božstev. Není jistě vyčerpávající, ale myslím, že může posloužit k vytvoření představy o společných rysech těchto bytostí.

Obecně lze ve světových mytologiích rozlišit tři druhy domácích božstev – jsou to bohové domácího krbu, strážci prahu a ochránci rodiny nebo jejich jednotlivých členů (srov. např.: GOLIÁŠOVÁ, 2006:18).

4.3.1 Čína

V čínské domácnosti měl své místo ve výklenku u kamen nižší bůh *Tsao-chum*, ochránce kuchyně a krbu. Byla tam umístěna jeho podobizna na papírovém svitku – vypadal jako muž ve středním věku, obklopen rodinnými příslušníky. Tento bůh sledoval dění v rodině a mezilidské vztahy v domácnosti. Jednou ročně své místo

opustil, aby informoval vládce nebes, Nefritového císaře. Právě v tento den probíhal v rodině zvláštní obřad: *Tsao-chumovi* byly obětovány rituální papírové peníze, medové koláčky, víno a jiné dary, aby u Nefritového císaře podal o rodině co nejlepší zprávu. Jeho podobizna byla také spálena a nová umístěna až následujícího dne (ibid.:20).

Je také známo, že se ve staré Číně stavěly před vchod tzv. zdi duchů, které měly zamezit zlým duchům v přístupu do domu. Mělo se totiž za to, že zlí duchové se pohybují jen přímým směrem (BÖTTGER, 1984:103).

Dodnes je v Číně živý kult předků a většina Číňanů věří, např. že během tzv. měsíce duchů se otevírají brány onoho světa a duše zemřelých se vydávají na návštěvu mezi živé. Ti se v této době snaží duším zesnulých poskytnout vše, co by mohly potřebovat. Pálí se rituální papírové peníze či napodobeniny aut, televizí atd. a obětují se například sladkosti nebo ovoce. Jak psala v Lidových novinách Klára Tylová, letos – v roce 2007 – začal měsíc duchů 13. 8. a trval do 10. 9. a jako každý rok ovlivnil chování čínských občanů. Ti mají totiž za to, že kromě duchů zemřelých se po zemi v noci potulují i bludné duše lidí zabitých ve válce, zavražděných, sebevrahů atp., což zmenšuje ochotu zaměstnanců pracovat přes čas, a chodit domů pozdě. Nedaří se ani prodejcům aut či nemovitostí, protože změna auta nebo stěhování v tomto měsíci přináší smůlu. Nekonají se většinou ani svatby. Další činností, která je v tomto období Číňanům zapovězena, je koupání v moři – tam totiž čekají duše utonulých na další přírůstky ve svých řadách.

Úspěšný čas naopak nastává pro prodejce rituálních papírových peněz či jiných obětních předmětů. Těchto peněz se každoročně spálí opravdu hodně, což přitěžuje již tak dost znečištěnému

čínskému ovzduší. Čínská vláda dokonce organizuje hromadná pálení, aby následky nebyly tak bolestivé (TYLOVÁ, 2007:LN 17. 8.).

4.3.2 Japonsko

Zprávu o jedné z pozoruhodných japonských bytůstek zajišťujících svému majiteli v případě potřeby štěstí přinesla Helena Haškovcová ve své knize *Můj král trpaslíků*. Jde o hlavičku, která má místo očí bílá místa. V případě, že si člověk něco hodně přeje, namaluje jí jedno oko. Po vyplnění přání domaluje oko druhé a poté je nezbytné osobně dopravit tohoto japonského „trpaslíka“ do města Takasaki, kde je rituálně spálen na hranici (HAŠKOVCOVÁ, 2006:114–115).

4.3.3 Indie

V indickém panteonu se setkáváme s bohem ohně *Agnim*. Jeho nebeský oheň se projevuje ve třech formách – na nebi jako Slunce, doma a v chrámech (tedy na úrovni pozemské) jako posvátný oheň, a v podobě blesku jako zprostředkovatel mezi nebem a zemí.

Bohyní přinášející štěstí a bohatství rodině je *Lakšmí*, manželka boha Višnu (GOLIÁŠOVÁ, 2006:19–20).

4.3.4 Egypt

Velmi starým a oblíbeným domácím božstvem v Egyptě je *Bes*. Tento ochránce rodiny a domácího štěstí má podobu pitvorného trpaslíka s nohama do O. Má širokou vousatou tvář, velké uši, plochý nos a vyplazený jazyk. Mohutné zarostlé tělo s velkým břichem je téměř celé odhaleno, jen přes záda má přehozenou lví kůži s ocasem. Tu má v pase převázanou hadem. V některých případech mívá na hlavě korunu s per, případně má na nohou nebo na zádech křídla.

„Hleděl vyjeveně a číhavě, jako by chtěl na někoho skočit a pořádně ho vystrašit. Přitom však nepůsobil nijak strašidelně; právě

naopak. Byl dobromyslné povahy, se sklonem k hudbě a tanci, plně zaměstnán výkonem svých funkcí“ (ZAMAROVSKÝ, 2005:69).

Jeho úkolem bylo pomáhat ženám při líčení, aby byly krásné; mužům při pití, aby se dobře bavili; chránil před uhranutím nepřátelským pohledem, uštknutí hady a štíry, trknutím nečistého prasete; společně s bohem Minem pomáhá vzbudit sexuální aktivitu u mužů a spolu s bohyní Apetou je pomocníkem ženám při porodu; také je ochráncem a velkým přítelem dětí, hlavně těch právě narozených.

Během 18. dynastie se objevuje v páru s bohyní Besetou, která je mu svým vzhledem podobná (srov. též ARMOUR, 1986:144).

4.3.5 Blízký východ

Na území Blízkého východu byl rovněž oblíbeným domácím ochranným bůžkem *Bes*. Měl obdobné charakteristiky jako v Egyptě (BLACK; GREEN, 1999:37).

V této oblasti patřilo ke stavebním rituálům ukládání do základů domu dvou hliněných sošek ochranných božstev – *Domácího boha* a *Domácí bohyně* (ibid.:59).

4.3.6 Řecko

Řeckou bohyní domácího krbu je *Hestia*. Je především patronkou bydlení a usídlení. Byla uctívána spolu s *Hermem*: ona jako „*ochránkyně tiché a klidné domácnosti, Hermes jako bůh snaživé píle a pracovitosti, jež bývá základem blahobytu a požehnání“ (SASKA, GROH, 1948:57).*

4.3.7 Řím

Jedním z nejznámějších božstev domácího krbu je římská bohyně *Vesta* střežící jednotu celého římského impéria. Ve Vestině chrámu

na římském fóru, který svým okrouhlým tvarem připomínal krb, hořel po celý rok posvátný oheň, o nějž pečovaly kněžky této bohyně, vestálky. Tento oheň se každoročně 15. března obřadným způsobem obnovoval.

V této souvislosti je na místě připomenout paralelu mezi bohyní Vestou a planetou Zemí. My, jako obyvatelé Země, jsme rovněž sjednoceni kolem ohně hořícího ve středu Země stejně jako členové rodiny, kteří se odedávna shromažďovali kolem ohniště, jež bylo v řadě kultur oltářem božstva ochraňujícího dům a rodinnou svornost.

Jedním z nejstarších římských bohů je *Janus* – strážce prahu, bran a průchodů vůbec. Později byl připomínán hlavně jako patron počátků, tedy v okamžicích začátku nového roku, dne atd. Měl podobu muže se dvěma tvářemi – jednou mladíka (hledící dopředu) a druhou starce (hledící dozadu).

S domovem a rodinou jsou ale v Římě spjati především *lárové*, *penáti* a *géniové*. Lárové jsou ochranní bůžkové se vztahem k určitému místu. Zůstávají v domě, i když se rodina přestěhuje. Sošky lárů bývaly umístěny ve zvláštní skříni, tzv. laráriu, u krbu. Ta se otevírala při zvláštních slavnostech. Lárům se obětovalo jídlo, případně věnce. Byli znázorňováni ve starší době jako jinoši s kopím a strážnými psy, později jako mladíci v krátkém šatu s rohem hojnosti, z něhož do misky nalévají víno.

Penáti jsou oproti lárům spojeni s určitou rodinou. Jejich funkcí je chránit spižírnu, a tudíž domácí blahobyť. Místo pro jejich sošky bylo v atriu – velké síni, kde se scházela rodina. Vedle krbu měli svou zvláštní skříň a snad i oltář. Na některých římských vyobrazeních také nacházíme domácího hada, jemuž bylo rovněž obětováno jídlo.

Dalšími domácími božstvy jsou géniové, dohlížející na vznikající život člověka a jeho následný osud. Géniovi je zasvěcen den narození člověka. Génium žen se říkalo junony. Géniové lidí měli podobu jinochů s rohy hojnosti (ibid.:205–228).

4.3.8 Irsko

Grogok (Brownie)

Vzhled: hnědozrzavou srstí obrostlý špinavý stařec velký jako dítě
Grogok je velmi přátelský k lidem a rád jim pomáhá s domácími pracemi, a to s horlivostí hraničící se zbrklostí. Nesnáší lidskou lenost. K jeho schopnostem patří být neviditelný (CURRAN, 2006:11–16).

4.3.9 Slovanská Evropa

V souvislosti s domácími bůžky se u Slovanů obvykle zmiňuje děduška domovoj, šotek, hospodářiček, rarášek, plivník, diblík ad. Jejich odlišné podoby si zaslouží pozornost.

4.3.9.1 Rusové

Děduška domovoj

Vzhled: Měl podobu starce s šedými kudrnatými vlasy a zarostlým tělem, někdy se objevoval i jako zvíře (pes, kočka, medvěd). Oblečen býval do kaftanu s červeným pasem nebo červené košile. Většinou byl však neviditelný.

Děduška domovoj je znám u Rusů jako duch předků, ochránce příbytku a domácího krbu. Podávalo se mu jídlo a také se mu připravovala lázeň. Dostí podrobně jeho osobnost popisuje Josef Máchal ve své knize *Bájesloví slovanské*.

Někdy na sebe ovšem bral i podobu nějakého člověka z rodiny, nejčastěji hospodáře, buď živého, nebo již zesnulého. To byl vhodný okamžik pro věštby – někde se věřilo, že zjeví-li se v podobě zemřelého, přinese to štěstí, vezme-li však na sebe podobu živého, ten v tom roce zemře.

Dobrotivá, či zlomyslná povaha dědušky domového se projevovala v závislosti na charakteru chování obyvatel domu. Byl-li náležitě ctěn (k jeho nejoblíbenějším pokrmům patřil chléb, sůl, pirohy a mléko), svému hospodáři prospíval, v opačném případě mohl tropit zlomyslnosti. Například tím, že rozbíjel nádoby či trápil dobytek. Daleko spíše však rodinu opustil – v souladu se svou mírnou povahou raději zvolil únik než agresí. Místem, kde se děduška domovoj zdržoval obvykle, bylo zápecí, dvůr, práh domu, lázeň či chlév. Měl moc rád dobytek, a hlavně koně.

Podle Máchalových zpráv se zdá, že děduška domovoj je spjat spíše s rodinou než s místem. Ve své knize dokonce popisuje případy, kdy děduškové domoví jednotlivých rodin mezi sebou bojují, každý hájí prospěch své rodiny a ten, který zvítězí, se pak usazuje v domě poraženého a dělá tam zle. Například tak, že dusí a štípá domácí ve spaní nebo shazuje hospodáře z postele. Pokud se něco takového stane, musejí domácí provádět zvláštní obřady, aby vyhnali cizího domového a přilákali zase toho svého. „*Vyhánějí ho z domu, tlukouce metlami po stěnách a plotech se slovy: ‚Cizí domový, jdi domů!‘ Večer domácí svátečně se oblékají, vycházejí na dvůr a zvou svého domového: ‚Děduška-domovoj, pojď k nám domů bydlet a skot voditi!‘*“ (MÁCHAL, 1995:46–47).

Hlavní funkcí dědušky domového je tedy starat se, aby bylo vše v domě v pořádku, dohlížet na chasu a dělníky, chránit dům před zloději a zlými duchy, pečovat o dobytek, zkrátka ochraňovat celý dům a rodinu před neštěstím a podporovat její blahobyť.

Mohl být ovšem také výtečným pomocníkem při hledání místa pro nový dům. K tomu se prováděl následující obřad: tam, kde měly být rohy nového domu, se nasypalo žito, nechalo se to přes noc a ráno, když bylo žito nedotčeno, bylo to znamením, že se tam domácím duchovi líbí.

Také při stěhování bylo třeba na něj myslet a umožnit mu najít cestu do nového domu. To se provádělo opět pomocí rituálu: stará hospodyně ze starého domova přenesla řeřavé uhlíky do nového domu. *„V starém domě vytopí stařena pec, a když drva shořela, vyhrabe řeřavé uhlí na krb. V poledne vsype žhavé uhlí do čistého hrnku a přikryje hrnek ubrusem. Otevře dveře a obrátivši se k zadnímu koutu světnice, kde stojí pec, volá: „Milosti, prosím, děduška, k nám na nové obydlí!“ Poté nese hrnek s uhlím do nového domu, kde hospodář nebo hospodyně ji v otevřených vratech očekávají, chléb a sůl v rukou držíce“* (ibid.:52). Potom domového prosí, aby se usídlil na novém místě. Stařenka později, když dá uhlíky do nové pece, hrnek rozbije a jeho střepy jsou zakopány v rohu světnice.

4.3.9.2 Ukrajinci (Halič)

Domowyk, chovanec

Vzhled: podobný opici nebo černému kocourovi

Domowyk je zárukou rodinného štěstí. Jeho oblíbené místo výskytu je v koši v mlýnici. Vyhledávanou činností je přesívání mouky.

4.3.9.3 Bojkové (Halič)

Did'ko, did, diod

Vzhled: maličký energický sedlák v červeném kabátě a kalhotách, s červenou rohatou čepicí; kouří dýmku a k dalším jeho poznávacím

znakům patří svítící „*děsně zelené oči*“ (ibid.:54), objevuje se také v podobě zvířat (pes, kočka, myš ad.).

Didka si najímají prostřednictvím jakési smlouvy sedláci, aby jim pomáhal: pase a hlídá dobytek, loví ryby a nadhání zvěř, dohlíží na pole a sbírá včelí roje. Požaduje za to obnošené šatstvo, nějaký kout v sednici a nesolené jídlo. Nejrady se zdržuje v peci či krbu, po nocích chodí rád na rozcestí, kde děsí a obelstívá kolemjdoucí. Jeho služby se dědí z otce na syna, ale když si ho syn dostatečně neváží, působí mu didko potíže, které mohou mít za následek i odstěhování hospodářovy rodiny. Didko se v takovém případě odstěhuje sám do bažin a močálů, kde žije s ostatními didky; jeho povaha tím ovšem trpí, nadále je zlý, lstivý a potměšilý.

Jak didka získat? Může se vylíhnout z vejce devět let zakopaného pod prahem.

Jak se didka zbavit? Hospodář ho může prodat nebo vyhodit v lahvičce na veřejné místo.

4.3.9.4 Huculové (Halič)

Dido, diduch

Vzhled: malé nemotorné tělo, velká hlava s dlouhými vlasy a šedivým plnovousem

Dido je laskavé a veselé povahy.

4.3.9.5 Poláci

Skrzatek, skrzat, skrzot, plonek

Vzhled: zmoklé kuře nebo malý ptáček, kolem kterého létají jiskry

Když ho nějaký hospodář přijme pod střechu, skrzatek mu přináší prospěch, např. mu nosí obilí, pomáhá, aby byl hospodář bohatý.

Jak jej získat? Vylíhne se z vejce neobvyklého tvaru, nošeného určitou dobu v podpaždí.

4.3.9.6 Slovinci (Štýrsko)

Škrat, škratec

Vzhled: bere na sebe podobu mladého chasníka nebo starce či stařeny; jinak je chlupatý, proto se skrývá, na sobě má zelenou suknicí a na hlavě rudou čapku, která má schopnost dělat ho neviditelným; také se rád proměňuje ve zvířata (kočka, pes, husa) či hořící koště – to když nosí peníze.

Jeho domovské místo výskytu jsou hory a husté lesy. Ve dne sedí na buku nebo spí v temné jeskyni, v noci ho to táhne do kováren, kde kuje.

Škrat, pokud slouží člověku, obstarává mu vše, co si přeje. Komunikačním místem je okno, eventuálně komín – v okně mu hospodář sděluje, co má přinést, škrat to na okno položí, a je třeba mu tam také dát kaši z prosa, kterou má rád. Komínem létá coby ohnivé koště, když přináší peníze.

Jak ho získat? Hospodář jej buď může najmout do služby na základě uzavření smlouvy (podepsané vlastní krví), ve které mu slíbí sebe, ženu, dítě nebo alespoň nějaký úd lidského těla, nebo si ho vychovat z vejce černé slepice, které nosí devět dní v podpaždí.

4.3.9.7 Bulhaři

Stopan, saibija

Vzhled: stařec s bílým vousem a bíle oblečen, rád se mění v hada

Ochraňuje rodinu a podporuje množení obecně, např. potomků, ovoce, obilí atd. Žádá za to od rodiny náležitou úctu. Pokud ta není prokazována, mstí se skrze nemoci nebo živelní pohromy.

Odkud se bere? Stopanem se stává zemřelý předek, který měl tyto charakteristiky: byl v mládí fešný, uměl dobře zpívat a hrát.

4.3.9.8 Bělorusové

Cmok domovik

Vzhled: neznámý

Cmok domovik podporuje úrodnost polí a dojnost krav, a vůbec domácí štěstí. Odměnou mu za to má být vaječná kaše, kladená na střechu domu nebo na mlat. Když se cmok rozzlobí, zapálí dům.

4.3.9.9 Lužičtí Srbové

Plon

Vzhled: jeho symbolem je ohnivý drak nebo ohnivá koule, s oblibou se proměňuje ve zmoklé kuře, kterého se hospodář těžko zbavuje

Přináší hospodáři peníze a obilí. Nejraději přebývá na půdě a do domu vchází komínem. Od hospodáře očekává, že ho bude zásobovat sladkým mlékem či prosem se sirupem.

4.3.9.10 Obyvatelé českých zemí

Obyvatelé českých zemí nebyli mezi ostatními slovanskými národy výjimkou a tradice domácích bůžků tedy jistě nebyla ani na našem území neznámá. Když pátráme po nejstarších písemných dokladech tohoto kultu, lze se v literatuře setkat v této souvislosti s odkazem na legendární počínání praotce Čecha, který si s sebou na Říp přinesl penáty (dědky), jakožto ztělesnění rodových předků. Píše o tom Thietmar, Helmold, Kosmas i Dalimil (srov. např.: MÁCHAL, 1995:43). Čeněk Zíbrt však považuje tyto „důkazy“ za liché, neboť je přesvědčen, že se v uvedených kronikách jedná pouze o napodobení latinských básníků (ZÍBRT, 1891:4).

Pramenem nám tak jsou za prvé středověké spisy a za druhé bohaté etnografické záznamy.

4.3.9.10.1 Nejstarší zmínky o skřítkovi a spol.

Dílo Čeňka Zíbrta *Skřítek v lidovém podání staročeském* z roku 1891¹⁸ je podle mého soudu dosud jedním z nejzevrubnějších, a co se týče práce s prameny, jedním z nejpoctivějších u nás.

Knihy má pět kapitol. V úvodu se Zíbrt stručně věnuje tradici domácích bůžků. V tomto kultu vidí souvislost s vírou v posmrtný život duší zemřelých, které pak pobývají u své původní rodiny a pomáhají jejím dosud žijícím členům. „*Z pocty zemřelých přátel, pradědů, domnělých ochránců vyvinula se u všech národů rozvojem časovým úcta a vzývání domových, rodinných bůžků*“ (ZÍBRT, 1891:1). Přítomnost uctívání domácích bůžků pak dokládá na našem území už od raného středověku, u Slovanů. Odkazuje se mimo jiné na práci Jana Máchala *Nákres slovanského bájesloví* rovněž z roku 1891. V Čechách to byl bůžek označovaný jako skřítek, diblík, šotek nebo hospodáříček.

V lidových vyprávěních svých současníků pak viděl zbytky po tomto uctívání domácích bůžků. Zíbrt si však již ve své době posteskl, jak osobitost těchto lidových zkazek mizí: „*Lidové podání české za dlouhou a dlouhou řadu let značně vybledlo a usychá víc a více. Bývalo plnější, mívalo více původních rázovitých znaků, zejména, pokud se týče slovanského bájesloví, než teprve nyní, kdy dlouhé věky otřely jednotlivé jeho rysy, pozměnily je ledabylými přívěsky pozdějšími a původní ráz znešvařovaly příměsky cizími*“ (ibid.:2).

¹⁸ Stať o skřítkovi – ovšem ne tak obsáhlá – od Čeňka Zíbrta vyšla už jako součást knihy *Staročeské výroční obyčeje* v roce 1889.

Při studiu tématu skřítek se Čeněk Zíbrt kromě lidového vyprávění obracel ke starým spisům, zejména církevních mravokárců. Tam jsou totiž zachované zprávy o podobných bytostech z toho důvodu, že bylo snahou křesťanské církve náklonnost lidí k takovým stvořením vymýtit. Dále jsou přínosné zmínky o skřítcích v některých starých slovnících.

Autor studie hned na začátku ovšem upozorňuje na jednu v lidovém vyprávění rozšířenou představu, která nemá oporu ve starších písemných pramenech, a to že skřítek (rovněž název špírek či špiritus nebo také lucek považuje za pozdější) se rodí z vejce černé slepice nošeného v podpaždí atp.

Druhá a třetí kapitola je vyhrazena zprávám o skřítkovi od nejstarších dob až do 18. století. Za nejstarší doklady uctívání domácích bůžků u nás bere Zíbrt zápisy nejstarších českých slovníkářů. Například v *Bohemáři* se vyskytuje heslo „skřietek“ a v *Nomenclatoru* (14. století) vyskytuje se „skřítek“ a „diblík“. Čeněk Zíbrt z toho vyvozuje: *„Patrně název sahá do dob starších, než teprve byl od slovníkářů zapsán, do dob dávných. Podobá se odtud pravdě, že lid český již dříve, než slovníkáři název zaznamenali, vyprávěl si o ochranné bytosti, jež v domácnostech vládne, o skřítkovi. ... Oba názvy skřítek (škřítek) i pozdější diblík značily starým Čechům bůžky domové“* (ibid.:4).

Jedna z nejstarších písemných zmínek o skřítkovi je zaznamenána i ve vlastním životopise Karla IV. Popisuje tam příhodu z roku 1335, jak se uložil po večeři ke spánku, ale po chvíli slyšeli spolu s Buškem z Velhartic skřítko, jak zde provádí svůj rej, a dokonce hází číší.

Staří Čechové dle Zíbrta věřili, že *„je to bytost tajemná, jež po domě se zjevuje a leckdy tropí žerty, škádlí“* (ibid.:5). Tady už ovšem vidíme jistý posun mezi pojetím domácího bůžka např. v Římě a

představou českého skřítků. Snad vlivem křesťanství se postupně skřítek jakožto bytost bdící nad hospodářstvím i rodinou stala bytostí pekelnou, diblíkem – malým ďáblem. „Z pohanských, ochranných bytostí stali se takto domnělí zlí, šáliví duchové, ďáblíci, diblíci, čerti“ (ibid.:6).

Ctibor Tovačovský z Cimburka (15. století) či později Mat. Poličanský (17. století) píšou, že skřítkové jsou dušemi nepokřtěných zemřelých dětí (ibid.:7).

Docela obšírně o hospodářčkově psal Abraham z Günterodu v doplňku z roku 1605 ke Kyropaedii Xenofontově. Snaží se shrnout důkazy o tom, že hospodářčkové jsou jen projevem ďábla, neboť Bůh nic takového nestvořil. A popírá, s odvoláním na sv. Chrisostoma, i to, že by to mohly být duše zemřelých. Jejich povahu popisuje následovně: „... takoví hospodářčkové jistě nejsou nic dobrého a žádní dobří hospodářčkové, jakž se mnozí falešně domnívají, ale jsou přeškodní statkův, těl i duší lidských mrháčkové a summou sami pekelní ďáblíčkové“ (ibid.:9).

Vedle církevních kazatelů další spisovatelé, např. Jan Amos Komenský, Pavel Stránský či Tomáš Pešina z Čechorodu (16.–17. století), spíše přirovnávají skřítky či hospodářčky k římským domácím ochranným bůžkům (ibid.:18–19).

Zprávy o skřítkovi nám zanechal i Bohuslav Balbín ve svém spisu *Miscellanea historica regni Bohemiae* z roku 1681. Popisuje, jak se sám usilovně snažil vymítat skřítků z jedné domácnosti. Nicméně na vlastní oči ho neviděl. Také z vlastní zkušenosti potvrzuje, že jako dítě vidával, jak hospodyně ve čtvrtek nechávaly zbytky jídla pro skřítků (ibid.:20).

Čtvrtá kapitola je nazvána *Skřítek (koltun) ve vlasech po názoru lidu českopolského* a předmětem zájmu je tam zacuchaný chomáč

vlasů, tzv. koltun, který podle lidové víry působí skřítek lidem, které si oblíbí a přináší jim štěstí.

Pátá kapitola se zabývá zprávou Mat. Poličanského z roku 1613 o hadu hospodářičkovi a hadu s korunkou. Hospodářiček je popsán jako dobrotivý had sídlící pod prahem domova a had s korunkou jako král hadů. Získání jeho korunky mělo přinést člověku nesmírné štěstí a bohatství. Poličanský popisuje dva případy lidí, kteří se o to pokusili, ale se zlou se potázali a nakonec při tom našli místo štěstí smrt.

4.3.9.10.2 Skřítek v českém a moravském lidovém podání

V lidovém podání se snoubí představa skřítky jako ochranného bůžka a škodolibého, či dokonce zlého stvoření, které trápí domácnost. V časopise *Český lid* z konce 19. a počátku 20. století je shromážděno množství etnograficky cenných materiálů týkajících se i tohoto tématu. Dále se těm z mého hlediska nejpozoruhodnějším budu v rámci snahy o zachování diverzity českých bájných bytostí podrobněji věnovat.

Josef Máchal charakterizuje hospodářička takto:

Hospodářiček

Vzhled: jeho symbolem je had

Hospodářiček přináší do domácnosti peníze, potravu a informuje hospodáře, když se mu někde děje nějaká škoda. Had hospodářiček přebývá pod prahem nebo pod pecí. Často jsou ve stavení dva hadi – samec a samička. Jak uvádí J. Máchal: „*Je přítulný, jmenovitě děti má rád*“ (MÁCHAL, 1995:64). Život hada hospodářička a hospodáře je jakýmsi zvláštním způsobem propojen: „*Umře-li had hospodářiček, jest i hospodáři umříti*“ (ibid.:64).

Ve Slezsku se do Máchalových časů zachovala tradice mít sošky, tzv. ďadky z hlíny nebo kamene umístěné ve výklenku u dveří či pece. Měly podobu shrbeného starce v kroji příslušného kraje.

František Bareš popisuje případ z roku 1766, jehož aktérem byl jistý prodavač koření a olejů Josef Brabenec z Hořic na Královéhradecku. Byl několikrát vyslýchán církevními činiteli kvůli svým čarovným schopnostem a také ve své výpovědi popisuje jednoho hospodářička:

„Kdykoli jsem chtěl, ukázali (v čarodějnictví zběhlí sousedé – pozn. aut.) mi ho: má podobu mužskou, řeč huhňavou, je veliký jako prst a nepomáhá, leč se mu kdo krví zapíše“ (BAREŠ, 1894:435).

Dále uvádí, že ho hospodářiček čarovat nenaučil, že to byli spíš oni sousedé. *„Ten mě ničemu nenaučil, jen mně slíboval, že budu-li jeho vůli plnit, že mně zaopatří každých 24 hodin 3–4 zlaté! Měl jsem ho u sebe osm neděl, a když jsem ho zahodil, zase se vrátil. Byl veliký jako prst, podoby lidské, přičernalý, oči měl černé. Nosil jsem jej ve škatulce, často dost jsem s ním mluvil, ale rozhněval se na mne, že jsem se mu nechtěl krví zapsati (!), nýbrž že do pekla jsem ho odsuzoval (!). Prodal jsem ho v Opatovicích stárkovi za 5 grešlí, k čemuž mně kožené spodky přidal“ (ibid.:435–436).*

Antonín Blažek zachytil lidové podání na Chrudimsku.

Jak získat šotka?

Šotka podle něj získal ten, kdo nosil vejce od úplně černé slepice devět dní pod levou paží, během té doby se nemodlil ani nemyl a nestříhal si ani vlasy, ani nehty.

Jak se šotka zbavit?

Popisuje, jak se chtěl jeden sedlák v Kočí u Chrudimi šotka zbavit (skoro nikdo už totiž na tom statku nechtěl sloužit). Dostal

jisté doporučení, jak by to měl udělat. Účinné by prý bylo posypat stůl popelem a přimět šotka, aby si na to místo lehl a usnul. Potom by měl přijít krejčí a vzít mu míru na nové šaty. Když by posléze krejčí nové šaty přinesl, šotek by se měl vytrátit. A nakonec se opravdu tento způsob ukázal jako účinný: „... a skutečně, jak krejčí šaty pro šotka přinesl, ten smutně se do nich odívaje loučil se s přítomnými a odešel navždy. Krávy ve chlévě bučením poslední pozdrav také mu na cestu posílaly“ (BLAŽEK, 1902:332–333).

Ve Vorlové na Chrudimsku bylo také zvykem nechávat jeden talíř s jídlem pro šotka. Tohoto jídla se nesměl nikdo jiný dotknout. Blažek popisuje, jak to jedna mladá selka nevěděla a poté, co se hladová vrátila z pole, jídlo snědla. Následek na sebe nenechal dlouho čekat: „*Toho však ona nejsouc vědoma, zle pykala! Šotek, jak vyšla ven, chytil ji u plotu a škrtil!*“ (ibid.:333).

Josef Košťál zaznamenává, že skřítek se vylíhne z vejce, které snesla černá slepice. Vejce se musí zabalit do červeného šatu, člověk si ho musí dát pod pravou paži a šest týdnů tak zůstat za pecí. Po tu dobu se nesní mýt ani modlit a nesmí ho nikdo vyrušovat. Poté se z vejce vylíhne černé kuře, promění se v ošklivou, naježenou kočku se zelenýma očima a hroznými drápy. Ta se za usilovného mňoukání promění v malého černého mužíčka s pichlavým pohledem. Následuje uzavření smlouvy a spolupráce: „... *dříve však se musí člověk zapsati vlastní krví na smlouvu, která jest napsána na černém papíře červeným písmem. Pak se prý skřítek schoulí v klubko a odletí v sirnatém plamínku. Od této doby vzrůstá blahobyť v domě, kde se zdržuje skřítek, ale spokojenost zmizí*“ (KOŠTÁL, 1902:306).

Jak se skřítko zbavit?

Někde věří, že si mohou od skřítky pomoci tím, že ho zbijí lískovým prutem, který vyrostl v hlíně, jež pochází z čerstvého hrobu (ibid.:309).

Košťál také jinde uvádí, že zbavit se skřítky lze buď jeho prodejem, nebo tím, že mu hospodář uloží nějakou práci, která je nad jeho síly. Podle jiných zpráv o diblíkovi zaznamenaných Josefem Košťálem se ho člověk může zbavit do sedmi let. Pokud se mu to nepodaří, diblík si přijde pro jeho duši. A jaký je způsob, jak se ho zbavit? Například v Měnicích doporučují dát koště do škopku a nalít na něj vařící vodu. Pak by se měl navždy ze stavení odstěhovat. V Lískovicích zase považovali za účinné vzít kořen posedu¹⁹, obtočit jej vlasy a zakopat pod žlab do chléva. Měli za to, že až se kořen rozloží, tak se diblík nadobro ztratí (KOŠTÁL, 1899:355–357).

Ve čtvrtek v noci nesměl zůstat prázdný stůl. Hospodyně na něm nechávaly zbytky jídla a věřily, že je v noci dojí skřítek. Někde posypávaly stůl moukou a čekaly, že tam ráno budou stopy skřítky. *„V době starší přinášeny skřítkům oběti – zbytky jídel a drobtů na mísách, a věřeno, že budou dobře činiti hospodáři. Zdá se, že býval čtvrtek od pradávna zasvěcen bůžkům těmto; v ten den nemělo se přísti“* (KOŠTÁL, 1902:309).

Na ochranu před zlým skřítkem si lidé přibíjeli na dveře dva kovové hady natřené červenou barvou nebo někde úhoří kůži, jinde si zase malovali červeně hady na okenice.

Jan Tykač k tématu získání a zbavení se šotka přispěl úryvkem sebraným v okolí České Třebové.

„Ve Vlčkově a jiných obcích dávali do ‚flaštičky hounivala‘, aby z něho byl šotek a přinášel peníze. Byl malinký jako prst. Aby nemohl

¹⁹ Rostlina podobná mandragoře, v některých lidových podáních se mluví o tom, že z jejích kořenů vychází diblík.

ven, lahvičku zapečetili. Kdo se jednou šotku zadal, více se ho nez bavil. Některý takový chodil okolo vody, třeba po hrázi rybníka a z nenadání hodil lahvičku se šotkem do rybníka. Ale to si dal! Šotek byl na hrázi a člověk ve vodě. Utopil se“ (TYKAČ, 1917:197).

František Bartoš zaznamenal roku 1883 vyprávění jistého 58letého hospodáře z Jersína u Meziříčí nad Oslavou, který vzpomínal, že jeho rodiče měli tzv. křístka – dřevěnou sošku s rukama zkříženýma na prsou a s korunkou na hlavě. Když odcházeli ze stavení, postavili sošku na stůl nebo na almaru, a ten, kdo přišel do stavení, věděl, že nikdo není doma. Nikdy nezamykali a nikdy prý nikdo nic neukradl.

Také podle zprávy z Ruprechtova na Vyškovsku lidé znali křístka. Stával prý v tzv. komínku – výklenku mezi dveřmi a kamny, kde také hořivala louč.

Co se týče obřadů spjatých s domácími bůžky, z některých folklorních podání vyplývá, že např. při svatbě se dívka loučila se starým domácím bůžkem a vítala se s novým, v novém domově. Podobně jako výše zmiňovaná nevěsta ve starém Řecku.

František Bartoš také píše o tzv. křítkových nohách (někde jsou matoucím způsobem zvány muří nohy). Jde o symbol pentagramu nakreslený křídou: „*Jsa ještě školákem, nejednou požádán jsem byl od sousedek, neznajících zacházeti s křídou, abych jim na dveřích a na posteli namaloval ,křítkových noh‘ v podobě pentagramu, když na některou z nich chodila mûra²⁰; spatřivši mûra jeho šlepěje, utekla“ (BARTOŠ, 1892:286). Ohledně názvu dále Bartoš vysvětluje: „*Tento název (křítkova noha – pozn. aut.) magických oněch pentagramů zdá se býti původnější a oprávněnější než obvyklý jinde název ,muří**

²⁰ Mûra je v české démonologii popisována jako bytost, která po nocích chodí vysávat lidi. Ti pocíťují tíži na prsou a jsou vyčerpaní. Někdy také mûra bere ženě v šestineděli dítě.

nohy'. Neboť nepochopitelno, jak mají muři nohy od mûry pomáhati, leč bychom to snad pokládali za prostředek homoeopatický, jako že nemocného jedna mûra již navštívila a druhá tam nemá nic činiti“ (ibid.:286–287).

Ve Slavkově dochoval se návod, jak získati „kubíčka“ (kuře, které pak hospodáři pomáhá): vejce od černé slepice se má dát pod paži a nosit tam devět dní a nocí, a u toho se člověk nesmí mýt ani modlit. Kuřeti se pak musí dávat pod stůl vždy první lžíce od každého jídla. Na Valašsku se zase dochovala verze, kdy člověk, který chce získat ono kuře, musí nosit vejce od černé slepice tři dny (či sedm dní) a při tom sedět na stromě klenovém (tj. javoru) (ibid.:288).

4.3.9.10.3 Zmínky o bytostech podobných trpaslíkům v Českém lidu

Jan Tykač popisuje v článku *Báječné bytosti u lidu na Třebovsku* stvoření nazývané „pidimužiček“. Má podobu malého chlapečka, ale vousy jako stařec. Bydlí kolektivně v lese, někdy z něj vycházejí ven a jsou velmi živí a hraví. Jsou známy případy, kdy pidimužiček zastoupil lidem cestu. Pokud ho překvapený člověk nechal v klidu, bylo vše v pořádku, pokud se na něj ale obořil, pidimužiček – mající ohromnou sílu – ho povalil a ztloukl (TYKAČ, 1917:194).

Josef Košťál zaznamenává (převzato z *Národních báchorek a pověstí*) případ skřítky strážícího poklad. Hledačům pokladu znesnadňoval práci tím, že vždycky zemi, kterou vykopali, naházel zpět.

Podle vyprávění P. J. Fišera v *Povídkách a pověstech ze Šumavy* Josef Košťál popisuje příběh o Šimonově mlýně na potoku tekoucím z řeky Halštrov, v němž se také vyskytují skřítkové:

Ctihodný stařec Šimon vystavěl na potoce mlýn a s ním přišli do kraje dobří duchové – skřítkové. Pomáhali lidem v okolí a po Šimonově smrti bděli u jeho těla a truchlili pro něj. Jeho syn už nebyl tak dobrosrdečný, a proto skřítkové kraj opustili. Tyto malé bytosti nosily zelený šat a měly dlouhé šedé vousy.

Lidové zkazky znají ovšem i zlého skřítko lesního, který lákal mladé dívky do lesa a zrádně je usmrcoval (KOŠTÁL, 1902:308).

4.3.9.10.4 Další bytosti české démonologie popsané v časopise *Český lid*

Vodník

Vládce vodního živlu byl popisován jako malý mužíček v zeleném, kterému z kabátu kapala voda. Pokud s lidmi vycházel dobře, chodíval se ohřívat do jejich chalup. Někdy se stával kmotrem dětí. Když byl rozzloben, způsobil bouři či lákal lidi, především dívky, k vodě, aby je utopil. Též měnil podobu na různá zvířata, např. kočku, žábu či koně, a strašil lidi svým chechotem. Pokud se vodníkovi šláplo na levý palec u nohy, pozbyl své síly.

„Byl malého, suchého těla, pleti špinavě žluté, kůži měl jako kůra a vráskovitou. Hlavu měl maličkou, šiřatou a s obou stran spleklou. Vlasy měl tmavozelené, uši veliké a špičaté, nos křivý jako skoba, bradu dlouhou a špičatou, hubu širokou a oči rezavé. Svítil jimi zlostně... Na těle měl zelený fráček a u toho mu z levého šosu kapala voda. Uzounké nohavice šly až k hubeným lýtkům. Nohy měl husí a na rukou kostnaté prsty s ostrými drápy“ (TYKAČ, 1917:192).

Vodní panny

Lidová tradice se o nich zmiňuje především v oblastech jihočeských rybníků. Tančí za letních nocí, když stoupá z vody pára. Svým zpěvem lákají chlapce k vodě. Na dně vod vlastní poklady, které musí hlídat duše utopenců.

Hejkal

Jako zlá bytost žil v hlubokých lesích. Tomu, kdo odpověděl jeho lákavému „hej, hej“, skočil v podobě ptáka na záda, tloukl ho křídly a kloval zobákem. Dotyčný se osvobodil pouze tehdy, pokud se mu podařilo překročit práh domu.

Lesní panny

Krásné dívky, které tančily v lesích. Dívkám pomáhaly, chlapci se jich naopak obávali. Hrozilo, že je utančí. Provdala-li se však lesní panna za chlapce, byla vysvobozena.

Můra

Za můru byla považována žena, která si ve dne nebyla vědoma svého prokletí, ale v noci se měnila na můru, která „mořila“ lidi. Člověk se jí zbavil, pokud jí v noci slíbil, že jí něco půjčí. Ona ráno, proměněná, přišla pro slíbenou věc, v noci však již nepřilétla.

Divoženky

Bytosti, které žily ve skalách. Měly velkou hlavu a nohy obrácené patou dopředu. Vyměňovaly děti žen za své. Koho chytly, toho roztrhaly. Pokud se chtěl někdo divoženky zbavit nebo ji chytit, musel obrátit kapsy na rub, lézt po čtyřech a říkat: „Kapsy narub...“.

Ohnivý muž

Vyprávění o ohnivém muži se v různých lidových tradicích liší. Ukazoval se buď jako ohnivý sud, nebo snop, někdy jako hořící člověk, který naříkal, protože nosíval na ramenou těžkou zátěž. Jinde postával na rozcestích, aby posvítíl pocestným.

Těchto několik příkladů zdaleka nevyčerpalo bohatou škálu přírodních bytostí, které jsou známy v české lidové tradici. Zbývá ještě stodolník, kovovlad, lulikové, zakrpeni, běs, bludičky, horský dědek, skrček a mnoho dalších.

4.3.9.10.5 Studium českých lidových pověr v práci Otakara Nahodila a Antonína Robka

Ve svém díle *České lidové pověry* se etnografové Otakar Nahodil a Antonín Robek podrobně zaměřují na jev lidové pověry, a mj. samozřejmě i na zprávy o šotkovi atp. jakožto tzv. hospodářské pověry. Přestože je jejich práce ovlivněna dobou svého vzniku (1. vydání je z roku 1959), myslím, že je přínosná, a to zejména díky poctivé práci s prameny.

Pověry tedy autoři studie vidí jako něco, s čím se setkáváme od narození a považujeme je za samozřejmost a bezděčně je přijímáme, aniž bychom o nich více přemýšleli. Když se nad jejich významem ale více zamyslíme, tak zjistíme, že jim vlastně nerozumíme a neznáme jejich původ.

Připouštějí, že pověry jsou dosud velmi živé a mají velký vliv i mezi českým lidem a cítí potřebu se na pověru zaměřit a osvětlit, v čem vlastně pověra a pověřivost spočívá.

Kniha zpracovává především etnografický materiál, podrobený kritickému přístupu, a nastiňuje, jak mohly lidové pověry vzniknout z dávných předkřesťanských názorů.

Poukazují na nedostatečné vymezení pojmu pověra, jejího vztahu k náboženství, významu termínů lidová víra, lidová pověra, lidové náboženství, jejich vztahu a pojmu přežitek.

Martin P. Nilsson, vynikající znalec starořeckého náboženství, či Werner Müller, označuje pověru za „stín náboženství“, ztotožňuje ji v podstatě s lidovou vírou (NAHODIL, ROBEK, 1959:12).

Marcus Tullius Cicero píše ve spise *O přirozenosti bohů*, že staří Římané rozlišovali mezi oficiální vírou a pověrou. „... Úcta bohů však jest nejlepší, nejčistší, nejsvětější a nejoddanější, vzýváme-li je vždy s čistým, bezúhonným a nezkaženým srdcem i hlasem. Neboť nejen filosofové, nýbrž i naši předkové oddělili pověru od náboženství. Kdo

totiž celé dni prosili a obětovali, aby je jejich děti přežily (superstites essent), byli nazváni pověřčivými (superstitiosi); toto jméno nabylo později širšího významu“ (CICERO, 1948:88).

To navrhl Lactantius, navrhl spíše spojovat pověru s kultem předků, zejména s patriarchálními idoly, tzv. penáty. Ve 12. století se setkáváme s německým pojmem pro pověru – Aberglaube. Zřejmě se tím myslela předkřesťanská a mimokřesťanská náboženství a jejich přežitky. Podobně jako termíny pohanství a kacírství. Středověké výklady pojmu pověra jsou vesměs církevní, tedy vztahuje se zejména k přežitkům lidových magických praktik.

Náš osvícenský autor – slovenský evangelický kněz Pavel Michalko – ve svém *Rozmlouvání učitele s několika sedláky o škodlivosti pověry při obecném lidu velmi panující z roku 1802* definuje pověřčivost takto: *„Ta pověřčivost ... záleží v tom, když lidé příčiny přirozených případností tam hledají, kde jich veskrze nemohou naleznout. Anebo když od některých věcí takové účinky očekávají, které jejich přirozená moc vykonat nemůže“ (MICHALKO, 1802:294).*

Otto Henne am Rhyň rozlišuje pověry na lidové („souhrn v lidu ... žijících, i když vybledlých vzpomínek ze své pohanské doby“) a umělé – Kunstaberglaube, to označení zavedl Adolf Wuttke – (pověra tohoto typu se vyskytuje v kruzích učenců, církve či společností, jež se považují za vzdělané, např. spiritisté). Podle něj pověra u kulturně zaostalých národů nahrazuje náboženství a u národů vyspělejších je přežitkem překonaného nižšího stupně kulturní vyspělosti a ztrácí náboženský charakter, protože u těchto národů již fungují rozvinuté formy náboženství.

Ovšem někdy se může náboženství samo stát pověrou, poté co nastoupí nějaké jiné náboženství. Také poukazuje na relativitu pohledu, tedy že každé náboženství bude označovat víru jiného

náboženství za pověru a stejně tak bude za pověru považovat nevěřící člověk víru jakéhokoli věřícího. Pojem pověra definuje jako „falešná víra postrádající opodstatnění“. Má za to, že účelem pověr obecně je přitahovat dobro, odvracet zlo a zajišťovat příznivou budoucnost.

V 90. letech 19. století je již shromážděno tolik materiálu týkajícího se pověr, že se objevuje potřeba jej systemizovat a pojem pověra přesněji vymežit. Různé z nich shromáždil Rudolf Hofmann a formuloval svůj náhled na pověru, podle nějž je to „omylná víra v příčinnou souvislost nadpřirozených sil a smyslového působení odporujícího rozumu a zjevení, ignorující přírodní zákony a naopak“, jak to interpretují autoři knihy.

Ottův slovník naučný definuje pověru jako „pochybené věření, které v odporu se zdravým rozumem dává věcem, zjevům a výkonům výklad pro osud lidský významný, uvádí je v souvztah s tušenou jakousi tajemnou mocí sil nadpřirozených“.

Nakonec autoři přicházejí s vlastním pokusem o výklad pověry. Tedy, jaký je vztah náboženství a pověry? Z filosofického hlediska je náboženství a pověra totéž. Pokaždé jde totiž dle autorů o iluzorní ideologii, o víru v nadpřirozené síly. Navrhují takto chápat pověru v nejširším slova smyslu.

Aby bylo možné porozumět podstatě pověry, je třeba zjistit období, kdy se určité názory o nadpřirozených silách a s nimi spojené obřady začínají označovat jako pověrečné. Z pramenů řeckých, římských, starogermánských a slovanských vyplývá, že jde o označení z doby, kdy bylo zaváděno státní náboženství (př. antické městské státy) nebo upevňováno monoteistické náboženství.

Charakteristickými složkami pověry jsou pak podle Nahodila s Robkem fantastické představy o existenci nadpřirozených sil, kterými se vysvětlují jevy přírodní i společenské, jejichž zákonitosti

nejsou známy. Dalším charakteristickým rysem spjatým s pověrami je přesvědčení o existenci osudu, o různých znameních, o významu vidění ve snech, o síle kouzelných praktik a o schopnosti předvídat budoucnost.

Sami tedy vymezují pojem pověra takto: *„Pověry představují tradicí se uchovávaný souhrn iluzorních představ o nadpřirozených silách, ovládajících přírodní a společenské jevy, a s nimi spojených obřadních úkonů, skládajících se z přežitků dávných náboženských názorů, ze zvládnutých představ oficiální věrouky a jednotlivých novotvarů, souhrn představ, jenž zůstává za hranicemi té které oficiální víry“* (NAHODIL, ROBEK, 1959:29).

Zmínky o skřítkovi apod. autoři řadí mezi lidové pověry spojené se zemědělským hospodařením:

„Konečně velmi mnoho pověr je spojeno bezprostředně s přáním všeobecného úspěchu v hospodaření a zejména výsledku ekonomického, tedy s přáním, aby se hodně urodilo, aby dobytek dával nejvyšší užitek a zejména, aby se výtěžek zemědělské práce mohl dobře, výhodně prodat. V souvislosti s tímto odvěkým přáním zemědělce nacházíme v lidové víře řadu archaických pověrečných představ. Úspěchu v hospodaření se mohl domoci zejména ten člověk, jemuž pomáhal jakýsi duch jeho hospodaření. Již od raného středověku se setkáváme se záznamy o šotkovi, hadu hospodářčkově, špírkovi²¹, skřítkovi, plivníkovi apod. Původně jsou tyto názvy spojeny s představou jakýchsi malých starých lidí, kteří se v domácnosti starají o hospodaření, podobně jako je tomu u představ o zemřelých hospodářích. ... lidmi vymyšlené fantastické bytosti jsou nadány lidskými vlastnostmi, a jsou vlastně jakýmsi

²¹ Zíbrt označení špírek považuje za pozdější. Srov. ZÍBRT, 1891, s. 3.

antropomorfizováním zkušeností starého zemřelého hospodáře“ (ibid.:91).

4.4 Závěr kapitoly 4

Mezi další práce obohacující bádání o české démonologii můžeme zařadit knihu Zdeňka Váni *Svět slovanských bohů a démonů* z roku 1990, *Zlomky z české démonologie v zrcadle lidových skazek a pražských pověstí od Josefa Svátka* (jako kompilace ze starých časopisů vyšla v roce 2001), brožurku *Skřítci a démoni Krušných hor* od Jiřího Wolfa z roku 2005 či studii *Bájně bytosti na Valašsku* od Richarda Sobotky publikovanou na webu roku 2005.

Jak již bylo naznačeno v úvodu kapitoly, existence kultů domácích bůžků odráží velmi starou potřebu člověka po utváření srozumitelného životního prostoru. A projevem téže potřeby je nepochybně i umístování zahradních trpaslíků do lidských obydlí.

Kromě toho mám za to, že existuje ještě několik dalších prvků spojujících zahradního trpaslíka s tradicí ochranných domácích bůžků. Předně je to červená barva jeho čapky. Právě červená byla v řadě kultur používána jako barva chránící obydlí před zlými duchy. A dále si musíme všimnout i kónického tvaru této trpasličí čapky, který jako by připomínal tvar plamene ohně. Místo, kde hořel v domácnosti oheň, bylo obvykle sídlem onoho božstva.

5. TRPASLÍK A PSYCHOLOGIE

5.1 Trpaslík z hlediska psychoanalýzy

5.1.1 Výklad dle Bruna Bettelheima

Jedním z představitelů neopsychoanalytické školy, který se věnoval pohádkám a mimo jiné provedl interpretaci trpaslíků jako symbolu jisté vývojové fáze člověka, je Bruno Bettelheim. Narodil se roku 1903 ve Vídni. Byl vězněn v koncentračních táborech a tuto svoji zkušenost později zpracoval v několika svých pracích. Emigroval v roce 1939 do USA, kde pracoval na Chicagské univerzitě a do roku 1973 působil v zařízení pro děti s emocionálními problémy (děti ve věku 6–14 let). Při této své pedagogické činnosti se snažil aplikovat psychoanalytické principy. V roce 1990 spáchal sebevraždu.

Význam pohádkových příběhů pro dětské posluchače a své zkušenosti s jejich používáním při výchově shrnul v knize *Za tajemstvím pohádek* (The Uses of Enchantment), která poprvé vyšla roku 1976, v češtině pak v roce 2000 (BETTELHEIM, 2000).

Bettelheim při své interpretaci pohádek vychází z freudovských období psychosexuálního vývoje člověka:

1. **orální stadium** (přibližně první rok života) – zdrojem libosti je stimulace orální zóny těla. První fáze je spojena se sáním (orální závislost), druhá, související s růstem zubů, s kousáním (orální agrese) a odstavováním od mateřského prsu.

2. **anální stadium** (přibližně druhý a třetí rok života) – libost se přesouvá do oblasti konečníku. Slast dítěti působí hlavně zadržování a vypouštění stolice. Je to první věc, kterou může dítě dát nebo si ji ponechat. V tomto období je vedeno především k tělesné čistotě. Rozvíjí se Ego.

3. **falické stadium** (asi do čtyř let) – zdrojem slasti se stává oblast genitálií. Pozornost dítěte se zaměřuje na rozdíly mezi pohlavími, ve vztahu dítěte k rodičům se projevuje tzv. oidipovský,

resp. Elektriin komplex. U chlapce je to tzv. kastraiční úzkost, která vede k potlačení sexuálních pŕání vůči matce a k identifikaci s otcem. Rozvíjí se Superego.

4. **stadium latence** (asi od pěti let do počátku dospívání) – relativně klidné období, kdy je aktuální především osvojování kulturních hodnot.

5. **genitální stadium** (od počátku dospívání) – dospívající se učí navazovat společensky tolerované heterosexuální vztahy a kromě vyžadování lásky se jí učí také dávat (LANGMEIER, KREJČÍŘOVÁ, 2006:239).

Ve svém díle *Za tajemstvím pohádek* Bettelheim vyjadřuje přesvědčení, že dosažení psychologické zralosti spočívá v porozumění tomu, co je smyslem vlastního života člověka. Toho je dosaženo po dlouhém vývoji a v každém věku se člověk snaží přidat alespoň malý kamínek do mozaiky tohoto celkového smyslu.

Tento psycholog ve své praxi viděl, že lidové pohádky děti mnohem více přitahují a uspokojují než jiná dětská vyprávění a pochopitelně se ptal, proč je tomu tak. Měl za to, že pohádky během tisíců let převypravování nabývaly čím dál větší vytríbenosti a nabyly schopnosti sdělovat zároveň zjevné i skryté významy, a promlouvat tak ke všem rovinám lidské osobnosti současně.

Při práci s narušenými dětmi si kladl otázku, které zkušenosti v životě dítěte jsou nejvhodnější k tomu, aby se rozvinula jeho schopnost nalézat smysl v životě. Dospěl k názoru, že za prvé je to působení rodičů a dalších osob, které se o dítě starají, a za druhé je to kulturní dědictví, které je dítěti předáváno správným způsobem – když jsou děti malé, tak ho zprostředkovává nejlépe literatura.

Podstatné podle něj je, aby příběh – pokud má obohatit život – nebyl pouze zábavný a nevzbuzoval jen zvědavost, ale aby v dítěti

také rozvíjel představivost, rozumové schopnosti, vyjasňoval jeho pocity, aby byl v souladu s jeho úzkostmi a tužbami, aby bral vážně jeho těžkosti a zároveň nabídl řešení problémů, které děti nejvíc trápí. Příběh by měl doceňovat závažnost dětských trápení a v dítěti podporovat sebedůvěru a důvěru v budoucnost.

Bettelheim tak kritizoval snahu některých rodičů či autorů moderních pohádek odstranit z příběhů vše negativní: *„Naneštěstí je většina rodičů přesvědčena, že dítě je třeba odvést od toho, co je nejvíc trápí: od beztvarých, nepojmenovaných úzkostí a zmatených, zlostných, a dokonce násilnických fantazií. Mnoho rodičů věří, že dětem se má předkládat pouze vědomá skutečnost a příjemné nebo přání splňující představy – že se jim má ukazovat jen slunná stránka věcí. Ale takové jednostranné směřování vyživuje mysl jen jedním směrem, a skutečný život přitom není vždycky slunný“* (BETTELHIEM, 2000:11).

Podle psychoanalytického modelu lidské osobnosti obsahují pohádky důležitá sdělení pro vědomou, předvědomou a nevědomou mysl – podněcují rozvoj Ega, ale zároveň ulevují pudovým tlakům Id a ukazují, jak je uspokojit v souladu s požadavky Ega a Superega²².

Psychologické problémy, se kterými se v nich můžeme setkat, jsou např. oidipská dilemata, sourozenecká žárlivost, strach z opuštění, schopnost vzdát se dětských závislostí a získat pocit vlastní jedinečnosti. Pohádka Jeníček a Mařenka kupříkladu zpracovává problematiku vyrovnání se s orální fází, Šípková Růženka popisuje období latence vedoucí k dospívání a Sněhurka a sedm trpaslíků rozpracovává období falické s jeho problematickými vztahy k rodičům.

²² Id = temná, nepřístupná část naší osobnosti, iracionální, řídí se principem slasti.

Ego = racionální, řídí se principem reality, převádí požadavky id do praktických způsobů naplňování potřeb tak, že stanovuje povahu a vhodnou dobu uplatnění těchto potřeb.

Superego = vědomé i nevědomé, zvnitřněné zákazy a pochvaly, osobní morálka, řídí se principem dokonalosti (DRAPELA, 2003:22).

Bettelheim tvrdí, že pohádky mají největší účinek na děti ve věku čtyř až pěti let. Nikdy by se však dětem neměly vysvětlovat dále uváděné souvislosti pohádkových motivů s jejich psychosexuálním vývojem.

Českým autorem, který z Bettelheima hojně čerpá ve své práci *Děti a svět pohádek* je Michal Černoušek. Také on vidí pohádkové příběhy jako průpravu k řešení problémů, neboť řešit problémy je celoživotním lidským údělem. V těchto příbězích, jak uvádí, se sice dítě nedozví žádné konkrétní řešení, ale může se naučit, jak k problémům přistupovat. Vidí totiž vzor v pohádkových hrdinech, kteří neustále překonávají překážky, jež jim osud klade do cesty (ČERNOUŠEK, 1990).

5.1.1.1 Interpretace pohádky Sněhurka a sedm trpaslíků

Královna očekává narození dítěte a šije pro ně košilku. Vtom se píchne do prstu. Chce si prst ochladit tím, že jej vystrčí z okna, které má černý ebenový rám, a ukápnou jí tři kapky krve do sněhu. Pomyslí si, že by chtěla, aby dítě bylo bílé jako sníh, červené jako krev a černé jako eben. To se narodí, ale královna záhy zemře. Po roce ji nahradí macecha, která si zakládá na svém vzhledu a vlastní kouzelné zrcadlo. To ji ujišťuje o nedostižnosti její krásy. Nevlastní dcera však brzy královnu krásou předčí, a proto musí být odstraněna: macecha přikáže myslivci, ať ji zavede do lesa, zabije a Sněhurčino srdce přinese. Myslivec příkaz neuposlechne a dívka se dostane do chaloupky sedmi trpaslíků. Ti jí poskytnou na čas domov, pokud u nich bude pilně pracovat. Pomocí pravdomluvného zrcadla si však královna-macecha najde ke Sněhurce cestu, v přestrojení jí usiluje o život, až dívka napotřetí podlehne. Je otrávena jablkem. Nakonec ji nachází princ, Sněhurka šťastnou náhodou obživne a provdá se za

něj. Macecha se utančí ve speciálních střevících od trpaslíků k smrti (GRIMMOVÉ, 2002:120–129).

Na začátku příběhu je nastíněn jistý problematický vztah mezi dítětem a rodiči. U Sněhurky je to vztah matky a dcery (odkazující na tzv. Elektřin komplex). Bettelheim se domnívá, že vždy když se v tomto vztahu objeví nějaký problematický bod, tak se „*dítě vydává na pouť, často zoufale osamělou, aby našlo samo sebe*“ (BETTELHEIM, 2000:196).

Na pozadí příběhu hlavního hrdiny se objevují různé další postavy, které jsou tomuto procesu buď nápomocny, nebo mu brání. Toto období potřebné pro to, aby se dítě vypořádalo se svými vnitřními problémy příslušné vývojové fáze, bývá někdy v pohádkách zpodobněno jako období odloučení od běžného života – v případě naší pohádky jsou to roky strávené Sněhurkou v chaloupce s trpaslíky. Příběh Sněhurky je z hlediska psychoanalytické interpretace především příběhem o dospívání.

Ukazuje se nám zde ale také problém narcismu, znázorněný královnou ujišťující se o své kráse u kouzelného zrcadla. Je to narcistický rodič, který se cítí růstem svého dítěte ohrožen. Dokud na něm byl potomek závislý, chápal jej jako svoji součást, se začátkem dospívání však začal být hrozbou.

Narcismus je něco, co je vlastní i malému dítěti, a právě pohádka mu může usnadnit porozumění tomu, že je to něco nežádoucího, co může mít až sebezničující následky (jako pro královnu-macechu).

Bruno Bettelheim ve své knize *Za tajemstvím pohádek* uvádí, že dítě si nemůže dovolit žárlit na rodiče, protože to ohrožuje jeho pocit bezpečí. Tento svůj pocit ale promítá do rodiče – tedy vnímá to tak,

že rodič žárí na ně. A právě takovouto projekcí je i žárlivost královny vůči Sněhurce.

Soupeření dítěte a rodiče se stává nesnesitelným a vyvolává v dítěti touhu zbavit se rodiče, osvobodit se od něj. A i tato touha je promítána na rodiče. Proto se královna chce zbavit Sněhurky... Ochránitelská postava myslivce reprezentuje otce, který dává přednost dceři před matkou. Ten se tu však ukazuje jako příliš slabý.

Doba prožitá s trpaslíky je regresí, již se Sněhurka snaží uniknout před svými vnitřními konflikty spojenými s přicházející tělesnou zralostí. Anonymní postavičky trpaslíků zde symbolizují preoidipské období, tedy fázi anální. Bettelheim je charakterizuje takto: *„Trpaslíkům se nezdařil vývoj do zralé lidské podoby a ustrnuli navždy na preoidipské úrovni (nemají rodiče ani se nežení a nemají děti); jsou pouhým pozadím zvýrazňujícím důležitost vývojových etap, které se odehrávají ve Sněhurce“* (ibid.:195). Bettelheim na tomto místě kritizuje populární disneyovskou verzi pohádky, kde jsou sedmi trpaslíkům dány individuální charakteristiky a jména²³. *„Když jsou všichni trpaslíci pojmenováni a obdařeni odlišnou osobností jako ve filmu Walta Disneye, vážně to narušuje nevědomé chápání toho, že představují nezralý, předindividuální způsob bytí, který Sněhurka musí překonat. Takovéto neuvážené dodatky k pohádkám, které zdánlivě povzbuzují lidský zájem, ve skutečnosti tento zájem maří, neboť ztěžují možnost správně pochopit hlubší význam“* (BETTELHEIM, 2000:205).

Nezadržitelnost lidského vývoje se odráží ve faktu, že ani u trpaslíků není Sněhurka vymaněna z moci macechy. Ta ji stále

²³ Tato verze pohádky vznikla v roce 1937 – u nás se promítala už rok poté; sedmi trpaslíkům byla dána jména prostřednictvím veřejné soutěže lidí. Mezi 51 návrhy nakonec zvítězila tato: Sleepy (Dřímál), Dopey (Šmudla), Doc. (Prófa), Sneezy (Kejchal), Grumpy (Rejpal), Bashful (Stydlin) a Happy (Štístko) (HAŠKOVCOVÁ, 2006:56).

pokouší coby podomní obchodnice nabízející různé symboly ženské přitažlivosti: za prvé je to šněrovadlo, které jí tak utáhne, až Sněhurka omdlí; za druhé otrávený hřeben, jež si Sněhurka dá do vlasů, a do třetice podléhá lákavosti červené půle jablka – symbolu lásky a sexuality.

Nadcházející období spánku, kdy dívka spočívá ve skleněné rakvi, je interpretováno jako čas nezbytný k duševnímu zrání a integraci vnitřních konfliktů: *„Příběh o Sněhurce nás učí, že dosáhne-li člověk tělesné zralosti, v žádném případě to neznamena, že je duševně a citově připraven na dospělost představovanou manželstvím. Je zapotřebí dalšího vývoje a času, než se vytvoří nová, zralější osobnost a staré konflikty jsou integrovány“* (ibid.:208).

Po období spánku přichází dosažení vyššího stupně zralosti a porozumění. Bettelheim má za to, že tyto pohádky učí posluchače, že není důvod se obávat zanechat za sebou svůj závislý dětský postoj k druhým, protože po přechodných strastech člověk procitne na jiné úrovni existence, bohatší a šťastnější.

5.1.2 Analýza osobnosti trpaslíka od Michala Nondka

Michal Nondek, účastník cverkologické konference konané v červnu 2004 v Ústí nad Labem u příležitosti Roku trpaslíka, šel ještě dál a vypracoval psychoanalytický rozbor osobnosti trpaslíka. V úvodu své práce předesílá tři faktory ztěžující tuto analýzu. Předně je to fakt, že vývojová psychoanalytická teorie od Sigmunda Freuda je zaměřena především na člověka. Při její aplikaci na jiné bytosti tudíž může dojít k jistému zkreslení. Potom je zde také to, že se při analýze musel obejít bez přímého pozorování a své závěry formuloval převážně na základě informací z literatury. Konečně je tu otázka nemožnosti ověření teoretických závěrů, to se totiž provádí aplikací v přímé terapii klientů. Tento, poněkud teoretický, způsob

psychoanalýzy však Nondek nevidí jako nic výjimečného, jako příklad podobné práce uvádí Nondek Freudovu známou studii o Leonardu da Vinci z roku 1957.

Autor studie o osobnosti trpaslíka zaměřuje pozornost především na první dvě psychosexuální vývojové fáze – orální a anální. V orální fázi vzniká první vztah, dítěte k matce, a na základě této zkušenosti si pak jedinec vytváří své postoje k ostatním lidem. Inspirován literárním popisem (odkazuje se na knihu *Hobit* J. R. R. Tolkiena) zlostného, až agresivního chování trpaslíků usuzuje na brzké odstavení od mateřského prsu a používání sací lahve. Ta se totiž kousání, tedy projevům orální agrese, nebrání, na rozdíl od matky. Doslova píše: „... trpaslíci jsou v podstatě pragmaticky uvažující osoby, velmi zřídka kdy postavy kladné či jednoznačně záporné. Z toho se dá usuzovat na velmi rychlé odstavení od prsu trpasličete, pokud vůbec bylo kojeno. Vzhledem k pragmatickému postoji trpaslíků ke světu a jejich instrumentální zdatnosti se již sama nabízí možnost použití sací lahve. Ta by přesně splňovala potřeby malého trpaslíka, bez jakýchkoliv emocí, ať již kladných, či záporných, a tím predeterminovala jeho pohled na svět“ (NONDEK, 2004:108).

Agresivní rysy chování by se tak u trpaslíka mohly rozvinout. Nondek však tento závěr trochu koriguje přihlédnutím k domněnce, že oblast trpasličích úst není tak silně erotizována jako u člověka. Vysuzuje to z typického hustého plnovousu, který ztěžuje přímou stimulaci úst dotykem. Případné násilnické sklony se tak nerozvinou do té míry, jak by to hrozilo u člověka.

Ve druhé, anální vývojové fázi klíčí samotná podstata trpaslictví – vlastnosti jako touha po hromadění materiálních statků, pořádkumilovnost, pracovitost či záliba v detailech. Pro toto období je charakteristický přenos slasti z oblasti úst do míst

konečnicku. Zadržování a vypouštění stolice je to, co činí dítěti, resp. malému trpaslíkovi, radost. Je to první „majetek“, který může nezávisle na rodičích hromadit či jím někoho obdarovat. Budoucí rysy chování jsou tak dle Freudovy teorie ovlivněny právě způsobem vedení rodičů k vysazování na nočníček. Tvrdá výchova k hygieně, tedy volnému zadržování stolice, vyvolá v budoucí povaze trpaslíka touhu po hromadění bohatství a po práci s hmotou jako takovou. Ve svévolném hospodaření se stolicí nalézáme základ budoucí autonomie člověka a rozvoje jeho potenciálního individualismu.

V případě trpaslíků má Michal Nondek za to, že v jejich výchově převládá brzké a přísné vysazování na nočníček, které ve svých důsledcích formuje osobnost svým nerozvinutým individualismem dobře zapadající do prostředí kolektivně žijících disciplinovaných trpaslíků, navíc často se pohybujících ve stísněných prostorách dolů.

K falickému období se autor odmítá v souvislosti s vývojem trpaslíka vyjadřovat, vzhledem k nedostatkům informací o případném sexuálním životě těchto bytostí, a o charakteru trpasličích pohlavních orgánů a způsobu jejich rozmnožování vůbec.

5.2 Závěr kapitoly 5

Jak využít trpaslíka k terapeutickým účelům? Jeho využití z hlediska vývojové psychologie, konkrétně psychoanalýzy, jsem nastínila výše prostřednictvím shrnutí prací Bruna Bettelheima a Michala Nondka. Další oblastí, kde by se tato bytost mohla zapojit do léčivého procesu, je gelototerapie – terapie smíchem²⁴.

Ze svého laického pohledu vidím také velký přínos zahradního trpaslíka jakožto tzv. vrby, tedy toho, kdo naslouchá.

²⁴ O významu a historii gelototerapie pojednal Vladimír Borecký v knize *Imaginace, hra a komika* (BORECKÝ, 2005:162–164).

6. VLASTNÍ POZOROVÁNÍ

6.1 Tiskařský šotek – trapaslík

Jako poslední kapitolu své diplomové práce zařazuji shrnutí svých vlastních zkušeností s jednou malou bytostí, a sice tiskařským šotkem.

Během své, dnes již více než desetileté, praxe jazykové redaktorky jsem se s jeho působením setkala mnohokrát, a o jeho existenci nemám pochyb. O jeho fyzické podobě mi ale není nic známo. Nikdo jej dosud v dostupné literatuře nepopsal.

Podle mých zkušeností se projevuje různými způsoby:

1. Posedne zrak redaktora a způsobí šálení. Redaktor pak vidí něco jiného, než v textu skutečně je (a na to konto pak třeba i sám způsobí nějaké další opravy – které se pak ve vyšedším textu jeví jako zcela nemístné). Používá tak redaktora jako prostředek svého působení. Nebo dokonce způsobí šálení zraku postupně u několika lidí, takže vyjde např. v palcovém titulku o několika slovech, který museli číst minimálně čtyři lidé, hrubka či překlep, případně ještě vtipně měnící smysl textu.

Pro tohoto šotka navrhuji užívat dle mého soudu výstižnější název **trapaslík**. Způsobuje totiž u postižených redaktorů intenzivní pocit studu a trapnosti, a zároveň nevěřícího úžasu.

Uvádím několik příkladů působení trapaslíka z poslední doby: Našli se ostatky pralenochoďa, LN 13. 11. 2007 – titulek, Nový projek bude šetrnější k okolí, LN 26. 10. 2007 – mezititulek, První čtení z Havla: ranné texty z 50. let, LN 26. 10. 2007 – titulek, Krnka 20. století, LN 26. 10. 2007 – str. 1, upoutávka na str. 18, Praha má pro investory velký potenciál. Otázka je, zda je to pro Pražany dobrá zpráva, LN 26. 10. 2007 – podtitulek²⁵,

²⁵ Noviny na pátek 26. 10. 2007 se připravovaly 25. 10. 2007, ve čtvrtek, den tradičně zasvěcený šotkovi.

Cesta k dotacím bude snažší, LN 10. 8. 2007 – titulek,
Kostelecké uzeniny ovládl Agrofet Andreje Babiše, LN 19. 7. 2007 –
titulek,
Církevním školám prý hrozí úrok, LN 16. 5. 2007 – titulek,
Zemanův odchod oslabí Paroubův mandát, LN 22. 3. 2007 - titulek.

2. Projeví se ve chvíli, kdy jeden člověk v redakčním systému uloží objekt v pořádku, jiný člověk objekt otevře, avšak ten je zcela v nepořádku – má zpřeházené fonty, rozházené odstavce... Zde jde o šotka řádícího v počítačovém systému a jeho cílem je nejspíš trápit redaktory ve stresovém období před uzávěrkou tím, že ještě ke všemu zpomaluje práci.

3. Číhá na moment, kdy redaktor ukládá hotový text, a způsobí nějakou neplechu, která se ukáže až na novinovém či knižním papíře. Může jít i o přehazování, či dokonce mizení stránek. Nebo použijeme jistý font, který se v počítači jeví tak, jak chceme, ale vytištěného je potom něco úplně jiného (případně se to dokonce i při zkušebním vytištění na papír jeví jako dobré). O tomto typu šotka by více věděli spíše layoutéři.

7. ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo komplexně přistoupit ke studiu fenoménu zahradního trpaslíka a skrze perspektivu kulturologických disciplín se pokusit objasnit jeho podstatu.

V úvodu jsem předeslala, že umísťování zahradních trpaslíků do lidských obydlí je projevem velmi staré potřeby člověka přetvářet svůj domov tak, abychom se v něm cítili bezpečně, abychom mu rozuměli a uměli se v něm orientovat.

První kapitola je věnována definování základních pojmů a shrnutí dosavadních poznatků z oboru trpaslíkologie. Zajímal mě především původ trpaslíků vůbec a zahradních trpaslíků jako svébytného druhu bytostí, tedy jejich fylogeneze.

Dále se zaměřuji na trpaslíka jako produkt lidské činnosti, a to jednak v rovině zboží a za druhé v rovině uměleckého díla. Zde si všímám jeho ontogeneze a také zdůrazňuji význam osobního vztahu tvůrce či majitele k tomuto artefaktu.

Kapitolu čtvrtou považuji za těžiště této práce. Zabývám se v ní pohledem na svět u tradičního člověka, významem kultu bohů domácího krbu, popřípadě ochránců domácnosti či rodiny v různých kulturách, zejména české, a oblibu zahradního trpaslíka dávám do souvislosti právě s tímto kultem. Považuji ho za jakéhosi specifického pokračovatele této tradice a upozorňuji na dva prvky, jež se u nejrůznějších domácích ochranných bytostí a bohů objevují a které zároveň nese i zahradní trpaslík ve svém klasickém provedení. Těmito prvky je červená barva – barva jeho čapky –, sloužící k ochraně před škodlivými bytostmi, a kónický tvar plamene – tvar jeho čapky, spojující zahradního trpaslíka s ohněm, častým sídlem výše uvedených bytostí.

Následující kapitola se týká interpretace trpaslíka z hlediska psychoanalýzy a na konci upozorňuji na možnost léčivého využití zahradního trpaslíka v gelototerapii, terapii smíchem.

Na závěr práce jsem zařadila sumarizaci svých vlastních zkušeností získaných pozorováním, tedy jednou z metod trpaslíkologie, projevů jednoho specifického druhu malé bytosti, a sice tiskařského šotka, pro něhož navrhuji dle mého názoru výstižnější název trapaslík.

Ve své diplomové práci jsem vycházela z níže uvedené použité literatury, zejména z díla C. Lecouteuxe *Trpaslíci a elfové středověku*, H. Haškovcové *Můj král trpaslíků*, sborníku *Trpaslík v evropské kultuře*, práce V. Cílka a J. Němce *Skryté poklady ústecké terakoty* a příspěvků v etnografickém časopise *Český lid*.

Snažila jsem se zohlednit maximum možných aspektů studovaného fenoménu, přesto jsem určitě téma zcela nevyčerpala a zůstávají mnohé možnosti dalšího bádání. K námětům, jež jsem do své práce nezařadila, ať už kvůli omezenému rozsahu diplomové práce či kvůli tomu, že jejich zpracování by si vyžádalo dlouhodobější systematickou práci v terénu, patří například zmapování „trpasličích parků“ v západní Evropě; prozkoumání četnosti výskytu zahradních trpaslíků v různých regionech České republiky; hlubší popsání vztahu zahradních trpaslíků a jejich majitelů na případových studiích; dále je tu téma lidí, kteří sami komunikují s trpaslíky, bytostmi obývajícími zemi; také umělecké ztvárnění trpaslíka by si zasloužilo mnohem více prostoru; zhodnocení ekonomických dat týkajících se zahradních trpaslíků jako prodejního artiklu nebylo dosud uspokojivě zpracováno; ani přehled domácích bůžků není zdaleka úplný; otázka, jak se charakter národa promítá do charakteru jeho bájných bytostí, by také stála za pozornost; a našlo by se jistě mnoho dalších.

Téma zahradní trpaslík jsem si vybrala po zralé úvaze jsouc znovu a znovu fascinována zvláštní potřebou člověka zabydlovat okolní universum neuvěřitelným množstvím mytických bytostí nejrůznějšího charakteru. Pro diplomovou práci se mi zdálo téma bájných bytostí ve světové mytologii příliš široké a těžko uchopitelné, tak jsem se rozhodla přistoupit k němu skrze jednu bytost – permoníka –, která má již po mnoho desetiletí i své konkrétní ztvárnění v zahradním trpaslíkovi. Zároveň jsem cítila potřebu věnovat se i českým domácím duchům, tedy šotkům, hospodářičkům apod., v jejich odlišných, dnes již pozapomenutých formách, jež zachytili etnografové, a přispět tak k zachování jejich diverzity. Kult domácích bůžků je nepochybně součástí kulturní tradice lidstva. A tradice by neměla být nerozvážně zapomínána, protože nikdy nevíme, co z té tradice – osvědčené v průběhu staletí – je nezbytné pro přežití lidstva jako druhu (srov. např. ORTOVÁ, 1997:7–52).

Zahradní trpaslík je pro mě bytost, která jednak oživuje zahradu – připomíná mi, že příroda je živá – a za druhé podporuje můj pocit bezpečí, rezonuje s mou touhou po štěstí, ale zároveň je to někdo, kdo mě ponouká přemýšlet o něm, a tedy vlastně o sobě, poznávat sebe sama. Věřím totiž, že člověk promítá do okolních věcí vlastně sám sebe. Rozjímání nad trpaslíkem a před trpaslíkem mě naplňuje radostí, úžasem, tuším, že trpaslík sděluje cosi podstatného. Dokonce si dovolím vyjádřit domněnku, že pokud se někomu zdá trpaslík prázdný, tak je to možná proto, že sám jeho pozorovatel je prázdný...

Trpaslíkologie jako disciplína je podle mě jednou z odpovědí na kritiku přeracionalizované vědy. Vladimír Borecký například ve své práci *Porozumění symbolu* konstatuje: „*Při dnešní jednostranné specializaci stojíme často před neřešitelnými problémy, jak navrátit*

harmonii a komplexnost lidskému životu propojením myšlenkových konstrukcí vědy a techniky s imaginativním bohatstvím umění a poezie“ (BORECKÝ, 2003:52). Rozumová část by chtěla trpaslíky definovat a systematicky klasifikovat, avšak trpaslík sám jako téma je uchopitelný jen z části. Další část zůstává ukotvena ve světě imaginace, iracionálna... a trpaslíkologie si toto uvědomuje. Proto je dle mého názoru příkladem celistvé vědy, zapojující do bádání jak rozum, tak emocionální a imaginativní složku osobnosti.

Na závěr své diplomové práce mohu konstatovat, že pro mě bylo trpaslíkologické bádání skutečně vědeckou činností radostnou.

POUŽITÁ LITERATURA

- ADAMOVIČ, Ivan. *Trpaslíci zmenšují svět do přijatelné míry*. In *Lidové noviny*, 15. 7. 2004.
- ARMOUR, Robert A. *Gods and Myths of Ancient Egypt*. Cairo, Egypt, The American University in Cairo Press, 1986.
- BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. Přeložila Helena Businská. Praha: Panorama, 1986.
- BAREŠ, František. *Staré zprávy o hospodářickovi*. In *Český lid*, sv. 3/1894, s. 432–436.
- BARTOŠ, František. *Některé zprávy o skřítku dle dosavadních názorů lidu moravského*. In *Český lid*, sv. 1/1892, s. 285–288.
- BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. Přeložila Lucie Lucká. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- BLACK, Jeremy; GREEN Anthony. *Bohové, démoni a symboly starověké Mezopotámie*. Přeložila Jana Novotná. Praha: Volvox Globator, 1999.
- BLAŽEK, Antonín. *Šotek*. In *Český lid*, sv. 11/1902, s. 332–333.
- BORECKÝ, Vladimír. *Porozumění symbolu*. Praha: Triton, 2003.
- BORECKÝ, Vladimír. *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton, 2005.
- BÖTTGER, Walter. *Kultura ve staré Číně*. Přeložila Zlata Černá. Praha: Panorama, 1984.
- CICERO, Marcus Tullius. *O přirozenosti bohů*. Přeložil Antonín Kolář. Praha: Jan Laichtner, 1948, s. 88. Cit. v NAHODIL, Otakar; ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959, s. 12.
- CÍLEK, Václav. *Archeus pozemský neboli radostná věda o trpaslících*. In CÍLEK, Václav; NĚMEC, Jan. *Skryté poklady ústecké terakoty*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2004, s. 5–28.
- CÍLEK, Václav; NĚMEC, Jan. *Skryté poklady ústecké terakoty*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2004.
- COULANGES, Fustel de. *Antická obec*. Přeložila Jitka Bryksí, Kateřina Mikšová, Jan Sokol. Praha: Sofis, Paseka, 1998.
- CURRAN, Bob. *Praktický průvodce světem irských kouzelných bytostí*. Přeložil Petr Fantys. Kutná Hora: Tichá Byzanc, 2006.
- ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros, 1990.
- DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 2003.
- DRDA, Adam [online]. *Renesance trpaslíků*. In *BBC*, 9. 11. 2005. URL<http://www.bbc.co.uk/czech/domesticnews/story/2005/11/051109_cz_dwarfs_pckg.shtml>.

- ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení I*. Přeložili Kateřina Dejmlová et al. Praha: ISE, 1995.
- ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení II*. Přeložili Kateřina Dejmlová et al. Praha: ISE, 1996.
- ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu*. Přeložila Eva Streibingerová. Praha: ISE, 1993.
- ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Přeložil Filip Karfík. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.
- GOLIÁŠOVÁ, Petra. *Strážci domácího krbu v průběhu věků*. In *Krok*, roč. 3/2006, č. 2, s. 18–24.
- GRIMMOVÉ, Jacob a Wilhelm. *Pohádky bratří Grimmů*. Přeložila Marie Kornelová. Praha: Albatros, 2002.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Můj král trpaslíků*. Praha: Galén, 2006.
- HOLUB, Petr. *Zahradní trpaslíci našli zastání, v Ústí mají i pomník*. In *Hospodářské noviny*, 21. 6. 2004.
- HOUFEK, Václav. *Úvodem několik poznámek k dokumentaci a prezentaci strašidel v Muzeu města Ústí nad Labem se zvláštním zřetelem k trpaslíkům*. In *Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 2005a, s. 9–22.
- HOUFEK, Václav. *Závěrem muzeologie trpaslíka*. In *Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 2005b, s. 123–133.
- JUNG, Carl Gustav. *O fenomenologii ducha v pohádkách*. In JUNG, Carl Gustav. *Výbor z díla, sv. II*. Přeložili Eva Bosáková, Kristina a Jan Černí. Brno: Tomáš Janeček, 1997, s. 265–321.
- KLIMTOVÁ, Vítězslava. *Lexikon ohrožených druhů strašidel*. Praha: Radix, 2003.
- KOŠTÁL, Josef. *Diblík v podání prostonárodním*. In *Český lid*, sv. 8/1899, s. 355–357.
- KOŠTÁL, Josef. *Skřítek (Postelníček, Koutníček) v podání prostonárodním*. In *Český lid*, sv. 11/1902, s. 305–310.
- KULKA, Tomáš. *Umění a kýč*. Praha: Torst, 1994.
- LANGMEIER, Josef; KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006.
- LECOUTEUX, Claude. *Trpaslíci a elfové ve středověku*. Přeložila Barbora Chvojková. Praha: Volvox Globator, 1998.
- MÁCHAL, Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995.

- MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, Naděžda. *Siderolit a teralit*. In *Tvar*, roč. VII/1955, č. 1, s. 1–9, s. neuvedena. Cit. v CÍLEK, Václav; NĚMEC, Jan. *Skryté poklady ústecké terakoty*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2004, s. 31.
- MICHALKO, Pavel. *Rozmlouvání učitele s několika sedláky o škodlivosti pověry při obecném lidu velmi panující*. Prešpork: vyd. neuveden, 1802. Cit. v NAHODIL, Otakar; ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959, s. 14.
- NAHODIL, Otakar; ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959.
- NĚMEC, Jan. *Od dýmek k trpaslíkům aneb K dějinám keramické výroby v Ústí nad Labem*. In CÍLEK, Václav; NĚMEC, Jan. *Skryté poklady ústecké terakoty*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2004, s. 29–106.
- NONDEK, Michal. *Vývoj osobnosti trpaslíka z pohledu klasické psychoanalýzy*. In *Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 2005, s. 107–111.
- Obří trpaslík u Hořic může být evropskou raritou* [online]. *Nové noviny*, 23. 6. 2006. URL: <<http://www.horice.org/cz/clanky/obri-trpaslik-u-horic-muze-byt-evropskou-raritou/?q=trpasl%C3%ADk>>.
- ORTOVÁ, Jitka. *Kulturní a sociální ekologie I. a II*. Praha: Karolinum, 1996 a 1997.
- Osvobození zahradní trpaslíky*. In *Lidové noviny*, 30. 9. 2006.
- PAVLOVSKÝ, Petr. *Kurs sebeobrany proti kýčům*. In *Dikobraz* roč. 34/1978–35/1979, s. 4.
- PETRŮ, Jiří. *Rok trpaslíka* [DVD]. Ústí nad Labem: Jiří Petřů, 2004.
- POLÁK, Jiří; TREGEL, Pavel. *Trpaslík a jeho svět*. Praha: Olympia, 2004.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA, 2001.
- SASKA, Leo František; GROH, František. *Mythologie Řeků a Římanů*. Praha: I. L. Kober, 1948.
- SCHNEIDEWIND, Zuzana. *Ráj trpaslíků*. In *Vlasta*, roč. 61/2007, č. 32, str. 38–41.
- SOBOTKA, Richard. *Bájně bytosti na Valašsku* [online]. 2005. URL: <<http://www.zar.cz/pdf/BO-Bytosti.pdf>>.
- Sociální a kulturní antropologie*. Ed. Alena Vodáková, Olga Vodáková, Václav Soukup. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000.
- SOUKUP, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004.

- SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000.
- SVÁTEK, Josef. *Zlomky z české démonologie*. Praha: Havran, 2001.
- ŠÁLEK, Marek; PEŇÁS, Jiří; VRÁNA, Karel. *Český kýč*. In *Týden*, č. 51/2003, roč. IX, s. 60–64.
- ŠETINA, Stanislav. *Česko je trpasličí velmocí. Díky cizincům*. In *Hospodářské noviny*, 30. 6. 2004.
- ŠINDELÁŘ, Dušan. *Tržiště estetiky*. Praha: Obelisk, 1969.
- Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 2005.
- TYKAČ, Jan. *Báječné bytosti u lidu na Třebovsku*. In *Český lid*, sv. 26/1917, s. 191–198.
- TYLOVÁ, Klára. *Měsíc duchů aneb jak si získat mrtvé*. In *Lidové noviny*, 17. 8. 2007.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990.
- VRÁNA, Karel. *Čas trpaslíků: Pidiobři se vracejí*. In *Týden*, č. 19/2004, roč. X, s. 52–56.
- WOLF, Jiří. *Démoničtí skřítki v rukopise P. Mauritia Vogta O. Cist.: „Bohemia et Moravia subterranea“*. In *Trpaslík v evropské kultuře*. Ed. Martin Veselý. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 2005, s. 53–59.
- WOLF, Jiří. *Skřítki a démoni Krušných hor*. Duchcov: Kapucín, 2005.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a králové starého Egypta*. Praha: Brána, 2005.
- ZÍBRT, Čeněk. *Skřítek v lidovém podání staročeském*. Praha: F. Šimáček, 1891.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Seznam vyobrazení

Obr. 1: Solární světlo trpaslík. Maumax, 2007. Plast.
Foto archiv autorky.

Obr. 2: Troll. Hračkářství „U Zlatého lva“ v Celetné ulici v Praze, 2007. Sádra. Foto archiv autorky.

Obr. 3: Trpaslík. Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici Praze, 2007. Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 4: Trpaslík. Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze, 2007. Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 5: Trpaslík do květináče. Tesco, 2007. Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 6: Skřítek pro štěstí. Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze, 2007. Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 7: Skřítek. Autorka: Blažena Martínková. Galerie Alfa v Praze, 2007. Foto archiv autorky.

Obr. 8: Zahradní trpaslíci. Tržnice, místo neznámé, 2006.
Foto Trung Tran Nam.

Obr. 9: Zahradní trpaslíci. Tržnice, místo neznámé, 2006.
Foto Trung Tran Nam.

Obr. 10: Trpaslík. Bio šťáva pro děti, nepřislazená. Voelkel, Německo, 2007. Foto archiv autorky.

RESUMÉ

2008: Trpaslík stále žije. Fenomén zahradního trpaslíka ve světle kulturologických souvislostí

Cílem mé práce bylo komplexně přistoupit ke studiu fenoménu zahradního trpaslíka a skrze perspektivu kulturologických disciplín se pokusit objasnit jeho podstatu.

V úvodu jsem předeslala, že umísťování zahradních trpaslíků do lidských obydlí je projevem velmi staré potřeby člověka přetvářet svůj domov tak, abychom se v něm cítili bezpečně, abychom mu rozuměli a uměli se v něm orientovat.

První kapitola je věnována definování základních pojmů a shrnutí dosavadních základních poznatků z oboru trpaslíkologie. Zajímal mě především původ trpaslíků vůbec a zahradních trpaslíků jako svěbytného druhu bytostí, tedy jejich fylogeneze.

Dále se zaměřuji na trpaslíka jako produkt lidské činnosti, a to jednak v rovině zboží a za druhé v rovině uměleckého díla. Zde si všímám jeho ontogeneze a také zdůrazňuji význam osobního vztahu tvůrce či majitele k tomuto artefaktu.

Kapitolu čtvrtou považuji za těžiště této práce. Zabývám se v ní pohledem na svět u tradičního člověka, významem kultu bohů domácího krbu, popřípadě ochránců domácnosti či rodiny v různých kulturách, zejména české, a oblibu zahradního trpaslíka dávám do souvislosti právě s tímto kultem. Považuji ho za jakéhosi specifického pokračovatele této tradice a upozorňuji na dva prvky, jež se u nejrůznějších domácích ochranných bytostí a bohů objevují a které zároveň nese i zahradní trpaslík ve svém klasickém provedení. Těmito prvky je červená barva – barva jeho čapky –, sloužící k ochraně před škodlivými bytostmi, a kónický tvar plamene – tvar jeho čapky –, spojující zahradního trpaslíka s ohněm, častým sídlem výše uvedených bytostí.

Následující kapitola se týká interpretace trpaslíka z hlediska psychoanalýzy a na konci upozorňuji na možnost léčivého využití zahradního trpaslíka v gelototerapii, terapii smíchem.

Na závěr práce jsem zařadila sumarizaci svých vlastních zkušeností získaných pozorováním, tedy jednou z metod trpaslíkologie, projevů jednoho specifického druhu malé bytosti, a sice tiskařského šotka, pro něhož navrhuji dle mého názoru výstižnější název trapaslík.

RESUMÉ

2008: Dwarves are Still Alive. Fenomenon of a Garden Dwarf in the Light of Culturological Context

The intention of my thesis is to work out a complex study of the phenomenon of a garden dwarf, and through the perspective of culturological disciplines hammer out its merits.

In the introduction I claim that the existence of garden dwarves by human houses is manifestation of a very old and deep human requirement subsisting in forming our homes in the way we feel secure there and we can orientate ourselves there.

The first chapter presents basic concept definitions and summary of actual knowledge in dwarf-studies. Particularly I am interested in the origin of dwarves generally, and then garden dwarves as a specific species – its phylogenesis.

Farther I focus on dwarf as a product of human activity: merchandise and artwork as well – its ontogenesis. I regard the relation between creator or owner and the artefact as very important.

Chapter four is an essential part of my thesis. I write about traditional society and cults of home-fire gods, mainly in Czech region. I consider garden dwarf to be a continuator of the aforesaid old tradition. In my opinion, there are two connecting elements: shape and colour of its cap – referring to flames of home-fire and protective function of red colour in traditional opinion.

Next chapter is dedicated to interpretation of dwarf in light of psychoanalyse. Then I propose to prosper from garden dwarf in gelototherapy – laughter healing.

In the end I subsume fruit of my own observation. I render an account of many forms of misprint operation and I suggest a new apposite name for this being: a sticky-puck.

Obr. 1: Solární světlo trpaslík. Maumax, 2007.
Plast. Foto archiv autorky.

Obr. 2: Troll. Hračkářství „U Zlatého lva“ v Celetné ulici v Praze, 2007. Sádra. Foto archiv autorky.

Obr. 3: Trpaslík.
Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze, 2007.
Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 4: Trpaslík.
Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze, 2007.
Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 5: Trpaslík do květináče. Tesco, 2007.
Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 6: Skřítek pro štěstí.
Obchod s dárkovými předměty ve Vítězné ulici v Praze, 2007.
Keramika. Foto archiv autorky.

Obr. 7: Skřítek.
Autor: Blažena Martínková. Galerie Alfa v Praze, 2007.
Foto archiv autorky.

Obr. 8: Zahradní trpaslíci. Tržnice, místo neznámé, 2006.
Foto Trung Tran Nam.

Obr. 9: Zahradní trpaslíci. Tržnice, místo neznámé, 2006.
Foto Trung Tran Nam.

Obr. 10: Trpaslík. Bio šťáva pro děti, nepřislazená.
Voelkel, Německo, 2007.
Foto archiv autorky.